

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Počátky vyššího vzdělávání žen v Čechách

**The Beginnings of higher Education of Women in
Bohemia**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Karel Flekal

Studijní obor: pedagogika (prezenční forma studia)

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Růžena Váňová, Csc.

2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené odborné literatury.

V Praze dne 14.12.2007

.....
Karel Flekal

Děkuji Doc. PhDr. Růženě Váňové, Csc. za její podnětné rady a připomínky k této práci.

Úvod.....	5
1. Historický vývoj společenského postavení ženy.....	8
2. Počátky ženského hnutí v Čechách a první snahy o zpřístupnění vyššího vzdělání	16
3. Německá a židovská menšina v Čechách a jejich úsilí o emancipaci ženy a její vzdělání	24
4. Snahy o založení dívčího gymnázia	28
5. Ženská otázka a univerzitní vzdělání	35
6. Úsilí o zpřístupnění vysokých škol	38
7. Dívčí lycea a reálná gymnázia.....	48
8. Hospitantky na chlapeckých školách a otázka koedukace	54
9. Příspěvek vývoje dívčího školství do kontextu snah o reformu střední školy	58
Závěr.....	62
Resumé	65
Přílohy	67
Prameny a literatura.....	76

Úvod

Dějiny člověka jsou většinou charakterizovány jako dějiny muže. Podívat se na historii jiným prizmatem než je obvyklé, nám může poskytnout zajímavý pohled a nabídnout další střípek do mozaiky poznání kořenů naší současnosti. Skromným příspěvkem pokoušejícím se o takový pohled je i tato práce, popisující cestu, již bylo nutné urazit, aby ženám byl umožněn přístup k vyššímu vzdělání za týchž podmínek jako mužům.

Protože po mnohá staletí byly tyto podmínky odlišné a tato jejich odlišnost spočívala především v rozdílném postavení mužů a žen ve společnosti, pokládali jsme za potřebné nastínit alespoň letmo vznik a vývoj těchto sociálních souvislostí. Vzhledem k velkému rozsahu, které by sama o sobě taková látka skýtala, a vzhledem k tomu, že se nejedná o podstatnou část této práce, je tato kapitola pojata velmi výběrově. Snaží se postihnout pouze některé klíčové momenty, které dle autora hrály stěžejní roli v dalším historickém vývoji, a které se podstatně spolupodílely na formování postavení ženy ve společnosti.. Zmíněn je ve zkratce tento vývoj i v českých zemích, i když zde především až s ohledem na dobu, jež nás zajímá nejvíce, tedy 19. století. Vynechána jsou tak historická specifika českých zemí, které se v této otázce ve srovnání s některými zeměmi západní Evropy vyvíjely v určitých ohledech odlišně.¹ Přes jisté rozdíly v těchto projevech společenského vývoje je z hlediska našeho tématu podstatné, že tyto rozdíly ve svých důsledcích nevedly k výrazně odlišnějšímu postavení žen v české společnosti, ani k výrazně jiným problémům spojeným s řešením otázky vyššího ženského vzdělávání, než bylo obvyklé v ostatních částech Evropy. Při zpracovávání této části práce jsme vycházeli především ze sekundární odborné literatury.

Hlavní část práce je věnována českým zemím, a tomu jak byla otázka vyššího ženského vzdělávání prakticky řešena zde. Přestože jsme se soustředili zejména na veřejné školství, věnujeme se okrajově i některým ostatním školám nebo typům škol, jež během

¹ V této souvislosti jsou v odborné literatuře zmiňovány zejména menší projevy vysloveného misogynství, zapříčiněné zřejmě pozdějším pronikáním křesťanství do Českých zemí, které probíhalo právě v období šířícího se mariánského kultu. Stejně tak je možné zmínit vliv husitství a v porovnání s některými zeměmi západní Evropy i velmi malý počet čarodějnických procesů. srv. B. Kopičková, *Žena evropského středověku v zajetí své doby*. In: M. Lenderová a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, str. 13 – 44.

své existence nezískaly tzv. právo veřejnosti. Vzhledem k rozsáhlosti tohoto tématu a množství nejrůznějších spolkových a zájmových sdružení a jejich aktivit, nepochybně záslužných a pozoruhodných, jsme vybrali a krátce pojednali pouze o těch, které dle našeho názoru byly vzhledem k době svého vzniku určitým významným milníkem na cestě nebo hrály významnou roli v celkovém dalším vývoji veřejného školství. V závěrečné kapitole je pak tento vývoj dívčího školství zasazen do kontextu českých snah o reformu střední školy. Spíše jen okrajově jsou zmíněny kontury daného problému v rámci euroamerického prostoru, jež má sloužit jako velmi hrubý obraz vývoje dané problematiky v některých ostatních zemích a zasadit tak procesy probíhající na českém území do jakéhosi širšího rámce, do jehož kulturního okruhu se naše země hlásí. Při zpracování této části práce jsme vycházeli zejména z pramenné literatury.

Od počátku lidských dějin jsou známy učené a vzdělané ženy, které se zapsaly do dějin svými znalostmi a schopnostmi. Theanó (520 př. n. l), žákyně Pythagorova (a snad i jeho manželka), údajně autorka pojednání o matematice, fyzice, medicíně a dětské psychologii; Hypatiá (asi 370 – 415), pohanská filozofka a matematická věnující se také astronomii a astrologii, rozsápaná rozrušeným křesťanským davem; básnířka a autorka křesťanských dramát Hrotsvitha z Gandersheimu (asi 935 – po 973); sv. Hildegarda z Bingen (1098 – 1179), benediktinka, která po sobě zanechala filozofická pojednání, stejně jako rozsáhlé spisy botanické, zoologické a medicínské; Herrad z Landsbergu (asi 1145 – 1195) abatyše kláštera v Hohenburgu, autorka encyklopedie *Zahrada rozkoší* (*Hortus deliciarum*) pojednávající témata humanitní i přírodovědná; vpravdě renesanční osobnosti s širokou paletou zájmů jako Sofie Brahe (1556 – 1643) setra slavného astronoma Tychona Braha, která se zabývala astrologií a astronomií, léčitelstvím, historií a zahradnictvím; Anna Maria van Schurman (1607 – 1678) považovaná za nejvzdělanější ženu sedmnáctého století, hovořící čtrnácti jazyky, která se díky své známosti s rektorem utrechtské univerzity mohla, skryta za zvláštní zástěnou, účastnit univerzitních přednášek a osvojit si tak rozsáhlé vědomosti z mnoha oborů lidského vědění té doby; Maria Sibylla Merian (1647 – 1717), která během svého dvouletého pobytu na ostrově Surinam objevila,

prostudovala a zakreslila mnoho v Evropě do té doby neznámých druhů hmyzu a rostlin a jejíž knihy o surinamském hmyzu představovaly dílo mimořádného vědeckého významu; Karolina Lukrecie Herschel (1750 – 1848), astronomka, jež byla za své objevy jmenována čestnou členkou Královské vědecké společnosti a Královské irské akademie.²

Přestože bychom mohli v tomto výčtu i nadále pokračovat, je zřejmé, že historie zná více učených mužů než žen, a i ty nejsou většinou tak známé jako jejich slavnější mužští kolegové. Ženy, jež byly jmenovány, a nemnohé další byly naprostou výjimkou, která se vymykala dobovému náhledu na patřičné místo ženy ve společnosti a úkolům, které pro ni tato společnost připravila. Vzhledem k těmto úkolům bylo shledáváno zbytečným, ale mnohdy i nepatřičným věnovat jejich vzdělávání nějakou obšírnější pozornost. Pokud mohly ženy dosáhnout nějakého vyššího vzdělání, pak se jednalo spíše o příslušnice vyšších společenských vrstev, které měly buď to štěstí, že jejich mužští sourozenci, příbuzní či přátelé patřili k vzdělavcům své doby a dovolili svým ženským souputnicím spolupodílet se na jejich odborné činnosti nebo takové dívky, jejichž rodiče považovali za vhodné zpřístupnit svým dcerám prostřednictvím soukromé domácí výuky znalosti netypické pro dívky své doby. Druhou možností skýtal vstup do kláštera. Ženské kláštery, méně početné než mužské, měly za cíl vedle modlitby a studia péči o nemocné. „Mužské kláštery shromažďovaly spíše ty, kdo toužili po přísnosti, rozjímání a pokání; pro ženské kláštery byla od začátku příznačná intenzivní potřeba života intelektuálního stejně jako duchovního.“³

² srv. I. Kraus, *Příběhy učených žen*, Praha, 2005.

³ R. Pernoudová, *Žena v době katedrál*, Praha 2002, str. 27.

1. Historický vývoj společenského postavení ženy

Tak jak se člověk na úsvitu svých dějin pomalu vymaňoval ze závislosti na přírodě a naučil se přizpůsobovat si životní prostředí svým potřebám, proměňovaly se i sociální vztahy ve společnosti a její uspořádání. Prapůvodní společenské formy odvozovaly se nejen od způsobu života tehdejších obyvatel, ale také od jejich představ náboženských. Kult ženy-matky spojován s plodivou silou země zavdával domněnku o společenském uspořádání matriarchálním. Ačkoli o konkrétní podobě tohoto uspořádání mnoho nevíme a jediným dokladem k této domněnce jsou nám mýtická vyprávění a hmotné artefakty rodičích a těhotných žen, je nepopíratelné, že s rozvojem zakládání měst a prvních civilizací se rozvíjejí prvky společnosti patriarchální. Usedlý způsob života dovoľoval rychlejší plazení potomstva a rostoucí populace přinášela růst vzájemných styků kooperujících i kompetitivních. V rámci dělby práce tak docházelo k růstu významu muže vyplývajícího z jeho úlohy ve výrobní činnosti a při obraně proti nepřítelům, zatímco žena byla stále více omezována na působení v kruhu rodiném.

Přestože velké starověké civilizace byly tedy již jednoznačně patriarchální, co do postavení žen v těchto společnostech, je mezi nimi možné najít výrazné rozdíly. U národů blízkovýchodních, jako byly Chetitě, Asyřané, Babylóňané a v Egyptě, požívala žena práv, které se antickým řeckým a římským ženám nedostávalo.⁴ Zatímco „Řekyně se nesměly volně pohybovat a při právních úkonech potřebovaly poručníka, Egyptanky vedly svobodný život a o svých záležitostech si mohly rozhodovat samy. Tato svoboda pohybu vedla Hérodota k výroku, že Egyptané obrátili zvyky lidstva naruby, protože ženy například chodily na trh a obchodovaly, zatímco muži seděli doma a tkali... V procesu o koupi otrokyně líčí žena, jak se nastěhovala ke svému manželovi a začala tkát a šít si šaty. V sedmém roce manželství si koupila otrokyni, kterou jí nabídl obchodník. Ani při tomto, ani při pozdějším procesu nehrál její manžel žádnou roli, mohla svobodně jednat a byla právně způsobilá“.⁵

⁴ srv. J. PROSECKÝ a kol., *Encyklopedie starověkého předního východu*, Praha : Libri, 1999, ISBN 80-85983-58-3, str. 430 - 431.; E. FEUCHTOVÁ, *Ženy*. In: S. DONADONI ed., *Egyptský člověk a jeho svět*, Praha, 2006, str. 277 – 304.

⁵ E. Feuchtová, c. d., str. 279 – 280.

V antickém Řecku se postavení ženy odvíjelo od jejího poměru k muži. Žena sice mohla dosáhnout ze své vůle rozvodu manželství, ale jinak byla v moci manžela; vdově byl poručníkem blízký příbuzný. Nabývala-li žena majetku tak jen ve prospěch svého manžela a obdobně bylo ošetřeno i právo dědické. V Athénách byla žena vyloučena z práv politických i zastávání úřadů. Oproti tomu žena spartská požívala jiného postavení, zejména v oblasti výchovy bylo pečováno o rozvoj jak její stránky tělesné, tak duševní. Důvodem byla akcentovaná snaha po zdatných ženách, schopných rodit dostatek zdravého a zdatného potomstva a obrana domova před heilóty, při nepřítomnosti mužů.⁶

V antickém Římě byla žena v područí manžela, otce či jiného mužského příbuzného a její postavení bylo, alespoň v oblastech ošetřených právně, obdobné postavení ženy athénské. Jisté zlepšení v tomto směru je možné zaznamenat až v období císařství. Od císaře Augusta odpadlo rodové poručnictví po otcově smrti a otcova práva tak nepřecházela na jiného mužského příbuzného. Žena se tak stala samostatnou právní osobou schopnou vést veškerá právní jednání. Zvláště „...urozené římské *matronae* žily v císařské době v relativně svobodném postavení, které jim umožňovalo zvolit si manžela podle své vůle a také se s ním rozvést. Po rozvodu jim zůstala ta část majetku, kterou přinesly do manželství jako věno, a po smrti manžela obvykle disponovaly celým společným jměním. To jim dávalo značnou volnost a některé z nich se i přes tlak širší rodiny rozhodly rezignovat na další manželství a svobodně si užívat svých statků.“⁷ Přesto v roce 76 n. l. přijal senát usnesení odnímající ženám právo ručit za jiné osoby, což pro ně znamenalo omezení v obchodním životě, a toto právní ustanovení se pak udrželo po celý středověk. Přestože jako kněžce přináležela ženě ve společenské a do jisté míry i v politické oblasti v pozdní antice významná role, patriarchální struktura rodiny zůstala zachována i v Římě a děti náležely výlučně otci.⁸

V římské říši přelomu letopočtů existovalo nepřeberné množství náboženských systémů, nejrůznějších kultů a mystérií a judaismus, jako jedno z mála tradičních náboženství, bylo i přes svou značnou liberalizaci v diasporním židovstvu, díky množství

⁶ srv. Slovník antické kultury, Praha : Svoboda, 1974, str. 690 – 691.

⁷ J. Šubrt, *Sponsae Christi: Jeroným a ideál panenství*. In: Jeroným, Výbor z dopisů, Praha, 2006, str. 10.

⁸ srv. E. Ennenová, *Ženy ve středověku*, Praha, 2001, str. 33.

nejrůznějších svých nařízení, pro většinu společnosti obtížně přijatelnou konfesí. Až teprve univerzalističtější pojetí Ježíšovo, které bylo přispěním některých jeho následovníků transformováno do podoby zcela nového náboženství, umožnilo hromadné rozšíření této nové věrouky a svými dogmaty a jejich následnými proměnami významně utvářelo společenské poměry nejen starého kontinentu po téměř dvě následující tisíciletí.

Přestože o Ježíšovi a jeho skutcích máme informace pouze zprostředkované, jeho názory na ženy jsou dobře známé a vzhledem k tomu, že organicky zapadají do logiky uvažování Ježíšova učení, není důvod je považovat za nehodnověrné. V něm je mnohokrát zmíněna myšlenka rovnosti všech lidí bez ohledu na jejich původ, pohlaví či majetek. Přesto se později křesťanské učení, a církev jako jeho vykonavatel, v této oblasti od původního pojetí odklonilo. Nejčastěji zmiňovaným původcem tohoto postoje církve je uváděn sv. Pavel alias Saul. V jeho listech věřícím nacházeli vykladači písma argumenty ženám příznivé, stejně jako myšlenky přesně opačné.

Ať už je možné hledat vysvětlení uvedených rozporů v nepravosti některých částí Pavlových listů, které byly do původního textu později vsunuty⁹ nebo chybnou interpretací řeckého originálu¹⁰, je jasné, že jak už je pro náboženské texty charakteristické, i zde je prostor pro různorodou interpretaci, která je pak více než co jiným především výpovědí o interpretovi samotném. Vzhledem k univerzalistické povaze křesťanství a jeho snaze o co nejširší rozšíření, tak nakonec v této otázce hrálo zřejmě největší roli postavení žen ve společnostech, které muselo křesťanství, při snaze o své rozšíření, do té či oné míry respektovat. Těmito společnostmi byl myšlenkový a kulturní svět helénizované římské říše a různorodý, v podstatných otázkách však více méně jednotný svět židovských věřících¹¹, z jejichž řad vzešli i první šířitelé učení Ježíšova, včetně samotného Pavla.

⁹ srv. G. Denzler, *Zakázaná slast : dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, ISBN 80-85959-48-8, str. 159-160.

¹⁰ srv. D. Drápal, *Emancipace žen v církvi?*, Praha : Návrat domů, 2003, ISBN 80-7255-084-5, str. 53 a n.

¹¹ Ani v judaismu není postavení ženy zcela jednoznačné. Na jedné straně je vytvářen model ženy jako řádné, poctivé, hospodárné a moudré manželky a matky, v *Písni Šalomounově* je vyzdvižována ženina přátelskost, erotická vstřícnost, krása a půvab, na druhé straně byly ženám obecně přisuzovány vlastnosti jako chtivost, lenost, žárlivost, hádavost, upovídání, lehkomyšlnost či nespolehlivost. Žena byla obávána jako zdroj pokušení. Většina negativních soudů týkajících se žen byla vyvozován z pohledu na ženu jako na neposlušnou pokušitelku, jež zapříčinila vyhnání prvních lidí z ráje. Judaismus bylo náboženství v podstatě patriarchální, žena neměla právo studovat náboženské texty, a tím jí byla odepřena i možnost vzdělání, vymezená a vnímaná v judaismu především nábožensky.

Přestože ve 12. a 13. století vzniká tzv. dvorská neboli kurtoazní literatura, která jako výraz zjemnělého životního stylu feudální aristokratické společnosti vytváří podstatně odlišný pohled na ženu, je vliv tohoto uměleckého a životního stylu omezen především na nejvyšší společenské vrstvy, kde i její výraz se významně lišil dle jednotlivých lokalit.

Jak uvádějí historikové, informace o ženách ve středověku, zejména ze starších období, jsou poměrně kusé. Z raného a vrcholného středověku pocházejí zprávy ponejvíce o příslušnicích nejvyšších společenských kruhů, z pozdního středověku pak i z řad měšťanstva.

Bylo-li možné rozdělovat mužskou část společnosti na ty, kdo se modlí, pracují a válčí, pak obdobné dělení v ženské části společnosti sestávalo ze stavu panenského, manželského a vdovského. Odvíjelo se tedy od rodiny a ženiny pozice v ní. Od onoho mužského dělení byl tento ženský model výjimečný v tom, že žena obvykle prošla všemi těmito třemi stadii. Samozřejmě existovaly jisté rozdíly v těchto životních drahách, a to podle toho k jaké společenské vrstvě ta která žena přináležela. Vedle toho pak samozřejmě existovaly i ženy, které se vymykaly tomuto životaběhu, jako příslušnice klášterních řádů, bekyně a ženy žijící tak říkajíc na okraji společnosti, ale tyto byly v podstatě jevem spíše marginálním.

Snad jen příslušnice z nejvyšších společenských kruhů mohly pak dosáhnout jakéhosi vyššího vzdělání, případně také určitým způsobem zasahovat do veřejných záležitostí, většinou však pouze prostřednictvím svého manžela nebo jako regentky zastupující dočasně svého nezletilého potomka. Bez ohledu na společenské postavení však, vzhledem k vysoké úmrtnosti a snaze zachovat rod, trávilo mnoho žen, mnohdy i dvacet let svého života, v permanentním těhotenství, starostí o potomstvo a péčí o domácnost.¹²

Nejvyšším posláním ženy bylo založit rodinu a zplodit potomstvo. Neplodnost, potažmo panenství dospělé ženy, bylo, na rozdíl od křesťanství, společností odsuzováno. srv. Encyclopaedia Judaica, vol. 16, Jerusalem : Keter, 4. ed., 1978, s. 623-630; M. Balabán; M. Lyčka, Judaismus. In: H. Pavlincová ed., Judaismus, křesťanství, islám : slovník, Praha : Mladá fronta, 1994, ISBN 80-204-0440-6, str. 115 – 116.

¹² Klapisch-Zuberová uvádí, že „...přinejmenším čtvrtina dětí florentských obchodníků zemřela ještě během pobytu u kojné. 45% dětí z těchto rodin se dokonce nedožilo ani dvaceti let“. Stejně tak „z florentských manželek, které nepřežily své protějšky, umírá při porodu nebo těsně po něm každá třetí. Vcelku tedy i v dobře situovaných rodinách umírá na následky porodu každá sedmá či osmá žena a ve většině případů s sebou do hrobu bere i dítě“. srv. Ch. Klapisch-Zuberová, Žena a rodina. In: J. Le Goff ed., Středověký člověk a jeho svět, Praha, 1999, str. 255. O tom, že nadúmrtnost žen nemusela vždy bezprostředně souviset pouze s porodem, ale mohla být též důsledkem nadměrného pracovního

Právně byla žena podřízena svému manželovi, případně jinému mužskému příbuznému. Manžel mohl svou ženu tělesně trestat a rozluka manželství byla manželce přiznána jen vzácně.¹³

Žena nemohla zcela volně nakládat s majetkem, ten spravoval manžel a po jeho smrti připadala manželce z tohoto majetku doživotní renta, pokud však dědici zesnulého manžela neuznali její majetková práva, mohla se ocitnout i zcela bez prostředků. Z hospodářské aktivity je žena v důsledku cechovní uzavřenosti taktéž vyloučena. Na druhou stranu se manželky, zejména ve větších městech, podílely na obchodní činnosti svého manžela, po jeho smrti často u řemeslníků přebíraly dílny svých mužů.¹⁴ Obecně lze však říci, že ženu vnímala společnost především v rámci manželského života.

K narušení stávající společenské struktury ve fázi pozdního středověku, tedy od konce 13. st., dochází v důsledku rozvoje měst a měšťanstva, v jejich vzrůstajícím významu kulturním a hospodářském. Vedle toho jeden z nejdůležitějších pilířů středověku, katolická církev, se potýká s vážnými problémy. Papežské schizma, obchod s církevními svátostmi, nebývalá korupce a značný morální úpadek uvnitř církve vede nakonec k vzniku reformních hnutí. Ty se posléze, chopivši se jich jak šlechta, tak měšťanstvo, které vedle myšlenek čistě náboženských, jejich prostřednictvím sledují také vlastní zájmy politické a mocenské, proměňují v mohutné sociální hnutí. Jak reformace tak renesance, akcentující návrat k antice a vyzdvihující jednotlivce a rozumovou složku osobnosti, proměňují středověký svět a ohlašují příchod novověku se všemi změnami politickými, sociálními, kulturními, hospodářskými i právními.

zatížení, srv. P. Horská a kol., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha : Panorama, 1990, ISBN 80-7038-011-X, str. 390 – 391.

¹³ Kopiczková uvádí na případech několika žen, jak se tyto domáhaly u soudu rozluky manželství, kvůli nevhodnému ‚výchovnému‘ působení svých manželů. Tak v roce 1482 žádala jistá Dorota z Miličína před soudem pražského administrátora o rozvod se svým mužem kramářem Vackem poté, co ji tento ranou sekryry do hlavy, způsobil ublížení na těle. Muž sice doznal, že svou ženu sekryrou do hlavy uhodil, zároveň ale dodal, že s rozchodem nesouhlasí, a chce se svou ženou i nadále setrvat. Soud také nakonec rozhodl o zachování manželství, ale připojil poznamenání, že muž nemá bít ženu železnými nástroji, ale v případě její špatnosti či zloby ji může bít prutem či holí, důtkami nebo tahat za vlasy. srv. B. Kopiczková, *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze*. In: J. Pešek; V. Ledvinka ed., *Žena v dějinách Prahy*, Praha, Scriptorium, str. 63 – 64.

¹⁴ srv. Ch. Klapisch-Zuberová, *Žena a rodina*. In: J. Le Goff ed., *Středověký člověk a jeho svět*, Praha, 1999, str. 246.; Z. Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha : Čes. akademie, 1906, str. 15. V zahraničí byla v některých zemích situace odlišná a i svobodné ženy se zde mohly stávat členkami cechů. srv. C. Opitz, *Life in the Middle Ages*. In: *A History of Women in the West*. Vol. 2, s. 301.

Novověk se vyhranil jako věk rozumu a osvěty proti temnému středověku, odvratem víry k rozumu, od dogmat k vědeckému poznání. Racionální pohled na svět a víra v možnost jeho poznání, nové sebevědomí člověka a aktivita ve věcech hospodářských, jako nová cesta šíření slávy boží, vedlo nakonec k přesvědčení o možnosti změnit tento svět a vytvořit důstojnější podmínky života všech lidí. Tyto snahy se nejvíce projeví v oblasti politické, ve snaze nahradit feudální privilegia a stávající systém absolutistický, systémem jiným. Požadavek osobní svobody a rovnosti před zákonem dal nakonec svůj průchod v hnutích revolučních. Přes revoluce v Nizozemí, Anglii a Spojených státech amerických, došla nakonec asi největšího ohlasu revoluce francouzská.

Na konci sedmnáctého a v průběhu osmnáctého století byla Francie dominantní silou kontinentální Evropy a věčným rivalem Anglie v koloniální politice. Roku 1700 čítala populace francouzského království čtvrtinu populace celé Evropy a francouzská kultura a umění, díla francouzských spisovatelů a filosofů přesahovala svým vlivem daleko za hranice země svého vzniku. Francouzština nebyla jen jazykem diplomatů, ale svým vlivem nahrazovala i latinu jako jazyk vzdělanců. Francie se stala, a to nejen v oblasti politické, jakýmsi modelem, vůči němuž se vymezovaly, ať už v pozitivním, či negativním slova smyslu, mnohé státy Evropy. A byla to právě Francie a evropské osvícenství vůbec, jež významnou měrou přispěly k vzniku a formování tak zvané ženské otázky. Osvícenství, uvědomující si, že nejvážnější překážkou lidského pokroku je nedostatek vzdělání nejširších vrstev obyvatelstva, otevřelo i debatu na téma ženského vzdělávání.

Funkci ženy, tak jak ji společnost po mnoho století vnímala, asi nejpřiléhavěji vystihují známá tři „ká“ Kinder, Kirche, Küche. Působnost ženy je tak jednoznačně vymezena na péči o domácnost a péči o potomstvo, jež má být uskutečňována pochopitelně v duchu křesťanského paradigmatu. Teprve v průběhu 17. století přestává být biologická funkce ženy jejím jediným a společensky uznávaným posláním. V duchaplných salonech nejvznešenější francouzské společnosti se objevuje stále více žen, které hrají stále významnější úlohu v intelektuálním a kulturním životě tehdejší doby.

Přibližně v letech 1650 – 1660 vrcholí hnutí tzv. *Précieuses*, považujících „...úlohu matky a manželky za nudnou otročinu a zábranu rozvoje ženiny osobnosti. Podle zásad

preciozity žena, která chtěla ve společnosti něco znamenat, pouštěla hned od porodu své děti nejen z očí, ale i z mysli a přenechávala je péči chův a vychovatelů. Některé šly dokonce tak daleko, že odmítaly sňatek a rodinu. Jiné považovaly manželství za přechodný svazek, jenž může skončit jakmile se narodí požadovaný dědic, kterého bez okolků ponechají na starosti otci a sami se budou věnovat intelektuálním zálibám. Nárok na přístup ke stejnému vzdělání s muži považovaly za samozřejmost.¹⁵ Radikální obrat v tomto přístupu k rodině a výchově dětí se odehraje až po ohromném ohlasu Rousseauova Emila. Nejen prostřednictvím her známých dramatiků, jako byl Molière a jeho Směšné preciozky (*Les Précieuses ridicules*, 1659) či Učené ženy (*Les Femmes savantes*, 1672), se tato tematika, pojímaná se zjevnou nevraživostí, ale i ženská otázka jako taková, dostávají stále více do povědomí veřejnosti, takže není překvapující, když zhruba o sto let později se tato otázka, týkající se zprvu pouze žen z nejvyšších kruhů, stává otázkou masovou.

26. 8. 1789 přijímá Národní a ústavodárné shromáždění Deklaraci práv člověka a občana (*Déclaration des Droits de l' homme et de le citoyen*) definující základní a nezadatelná lidská práva. Vynechání zmínky o ženách a následné kroky národního shromáždění vyvolaly pochybnost, zda-li se za termínem *citoyen* skrývá pouze obecná kategorie občana, či označuje občana-muže jako opositum k *citoyenne* občankovi-ženě. Tyto pochybnosti nakonec zavdaly protesty stran slučitelnosti takového prohlášení vůči myšlenkám revoluce. V září roku 1791 uveřejňuje autorka údajně nepřilíš úspěšných divadelních her a nadšená feministka Olympe de Gouges Deklaraci práv ženy a občanky (*Déclaration des Droites de la femme et de la citoyenne*), v níž žádá rovnoprávnost na všech rovinách života společnosti.¹⁶ 3. 11. 1793 byly paradoxně alespoň částečně její požadavky vyslyšeny, když jí bylo dopřáno, zcela v duchu rovnoprávnosti, podobně jako mnoha jejím mužským spoluobčanům, ukončit svůj život pod gilotinou. „Byla obviněna z touhy po státnické moci a z opomenutí ctností, přináležejících jejímu pohlaví.“¹⁷

¹⁵ P. Horská, *Naše prababičky feministky*, Praha, 1999, str. 9.

¹⁶ Marie Gouze přezdívaná Olympe de Gouges ve svém prohlášení vychází z Prohlášení schváleného Národním shromážděním, kde nahrazuje mužský rod ženským (případně výslovně hovoří o obou) a navíc obsahuje některé dodatky. Pro autorku byla proročká slova článku 10, pojednávajícím o svobodě názoru: 'žena má právo vstoupit na popraviště, musí mít tedy rovněž právo vstoupit na tribunu'. srv. I. Savický, *Lidská práva – práva mužů a žen?* In: H. Havelková ed., *Lidská práva, ženy a společnost*, Praha, 1992, str. 35.

¹⁷ P. Horská, *Naše prababičky feministky*, str. 13.

3. září 1791 je schválena nová ústava, která mění absolutní monarchii v monarchii konstituční. Její 4. článek praví: „Bude vytvořeno a organizováno veřejné vzdělání, společné všem občanům, bezplatné pokud jde o vyučování nezbytné pro všechny lidi.“¹⁸ V duchu nové ústavy, byl vypracován a 10. října v Zákonomárném shromáždění přednesen návrh na organizaci veřejného školství. Talleyrand, autor tohoto prvního organizačního návrhu, však ve svých úvahách upřel ženám možnost navštěvovat školy v tom samém rozsahu jako mužům.¹⁹ Jako reakci na tuto skutečnost vydává roku 1792 Mary Wollstonecraftová svou slavnou ‚bibli‘ feminismu Obranu práv ženy (*Vindication of the Rights of woman*) a dedikuje ji právě Talleyrandovi. Ani návrh Talleyrandův, ani co se ženského vzdělávání týče mnohem příznivější návrh Condorcetův, však nakonec nejsou přijaty.²⁰ Přestože francouzské ženy se svými požadavky v průběhu revoluce v podstatě neuspěly (snad kromě práva na rozvod manželství, v roce 1816 opět zrušeného), úspěchem revoluce, co do otázky ženských práv, bylo překročení celé problematiky daleko za hranice Francie a rozpoutání debaty na dané téma v masovějším měřítku v mnoha zemích Evropy.

¹⁸ M. Cipro, *Vývoj a problémy francouzské školy a pedagogiky*, Praha, 1985, str. 77.

¹⁹ Podle Talleyranda měly dívky navštěvovat školu pouze do věku osmi let a pak být dále vychovávány v rodině, tedy připravovány tak v podstatě pouze pro úkoly spojené s domácností a rodinou.

²⁰ Condorcet navrhoval stejné vzdělání pro příslušníky obého pohlaví. Stejně tak byl jediným tehdejším zastáncem myšlenky koedukace, a to i na vyšších stupních škol.

2. Počátky ženského hnutí v Čechách a první snahy o zpřístupnění vyššího vzdělání

V Českých zemích, ve kterých bylo osvícenství spojeno převážně s národním obrozením, byl důraz kladený na vzdělání žen jako jednoho z činitelů rozvoje společnosti umožňujícího obstát v konkurenci s německým živlem, ještě výraznější. Možná i proto, že české ženy pojímaly své snahy o rovnoprávnost jako nezbytný příspěvek rozvoje národních zájmů a jejich úsilí bylo deklarováno jako boj nikoli protimužský, ale naopak s jejich pomocí společně cíle sledující, bylo možné v emancipačních snahách českých žen vysledovat nemalou podporu mužské části společnosti. Archeolog Václav Krolmus (1787 – 1861) zval na své soukromé přednášky jak chlapce, tak dívky, jejichž schopnosti považoval za rovnocenné. Bernard Bolzano (1781 – 1848) se ve své přednášce O povolání a důstojnosti pohlaví ženského z roku 1810²¹ přimlouvá za „skoro“ rovná práva a nároky žen: „Skoro rovná práva a nároky pravím, neb úplné rovnosti u obého pohlaví, pokud na zemi žije, vůbec nikdy není, ba nebylo by to také ani žádoucí. Onen rozdíl, jež příroda sama stanovila, vyvozuje jistý rozdíl i ve vzájemných právech a povinnostech – jen by se rozdíl ten neměl přeháněti.“²²

Výše zmíněné ale vůbec neznamená, že by čeští vlastenci předpokládali nebo dokonce vyžadovali větší zapojení žen do profesí vyžadujících vyšší vzdělání, které byly dosud vyhrazeny jen mužům. Vlastenectví a idea národa sice představovaly společný cíl a jejich vznik a vzestup přeformuloval pohled na ženu, její úkoly a postavení ve společnosti, v představě mužů byly ale tyto úkoly stále významně spjaty se sférou soukromou.²³

Vlastenecká literatura opěvuje „...mladé ženy pro jejich krásu a proto, že jsou (uvědomělé) Češky...Úkolem manželek bylo především podporovat muže v každodenním životě a ve vlasteneckých aktivitách“.²⁴ Úkolem matek pak bylo probouzet v dětech

²¹ B. Bolzano, O povolání a důstojnosti pohlaví ženského, *Ženské listy* 10, 1882, 11, str. 141 – 2. O rovnosti mezi mužem a ženou, *Ženské listy* 9, 1881, 9, str. 141 – 144; 10, str. 157 – 160.

²² B. Bolzano, O povolání a důstojnosti pohlaví ženského, *Ženské listy* 10, 1882, 11, str. 158.

²³ Jak ale upozorňuje Malečková, soukromá sféra nebyla v nevládnoucích národech mnohonárodnostních monarchií vnímána jako zcela nevýznamná, a to především proto, že sféra veřejná jim nebyla do té míry otevřena jako sousedním národům západní Evropy. srv. J. Malečková, *Úrodná půda : žena ve službách národa*, Praha, 2002, str. 125 – 126 a 212.

²⁴ J. Malečková, *Úrodná půda : žena ve službách národa*, str. 124.

„...lásku k rodnému jazyku, hrdost na minulost národa a na to, že jsou jeho příslušníky, a vychovávat je tak, aby z nich vyrostli aktivní vlastenci“.²⁵

Zásadní rozdíl mezi ženskou emancipací v evropských západních zemích a v zemích, které byly nevládnoucími národy mnohonárodnostních monarchií, tak spočíval v důrazu na jednotlivé aspekty tohoto procesu. Zatímco v prvně zmíněných zemích probíhal tento proces v podstatě jako boj za individuální práva žen, na východ odtud byla emancipace žen součástí emancipace národní, a více se tedy zaměřovala na svobody kolektivní, neboť teprve jejich naplněním se otevíraly předpoklady pro dosažení svobod individuálních.²⁶ Tato skutečnost měla pro české ženy dvojitý význam. Za prvé otvírala jistý ne nevýznamný prostor pro uplatňování práv žen, který byl v určitých mezích pozitivně hodnocen celou (národní) společností. Na druhou stranu participace mužů na tomto procesu udržovala emancipační snahy žen v určitých mezích, zmírňovala ‚extrémnost‘ jejich požadavků a názorů na tuto otázku.²⁷

Zcela v duchu výše zmíněných zásad, kterými se vyznačoval proces emancipace českých žen, se neslo působení Magdaleny Dobromily Rettigové (1785 – 1845), často nepřiliš přesně označované za první českou feministku. Rettigová je známa spíše svými kuchařkami a méně již svými snahami po vzdělávání dívek. V tomto svém působení byla však dalece vzdálena tomu, co dnes rozumíme pod zmíněným ‚ismem‘ reprezentujícím současné emancipační snahy žen. V rámci domácích kurzů učila dívky kulinářským dovednostem a ručním pracím a dvakrát týdně je seznamovala s především českou literaturou. Tyto výchovné aktivity byly samozřejmě prodchnuty duchem vlastenectví, především důrazem na šíření a používání českého jazyka (který si ostatně sama Rettigová zcela osvojila až v dospělosti), a ve kterém psala oddechovou literaturu pro dívky, která měla konkurovat obdobné literatuře německé.²⁸ Vzdělání mělo dle Rettigové směřovat k tomu, aby byla žena rovnocennější partnerkou a podporovatelkou svého muže při jeho

²⁵ Tamtéž, str. 125.

²⁶ srv. Tamtéž, str. 212.

²⁷ Vedle způsobu prosazování svých zájmů, můžeme zmínit především zpočátku naprostou absenci politických požadavků českých žen, přestože vzdělání, o něž se české ženy zasazovaly, je možné považovat za jeden z významných předpokladů účasti na veřejném životě společnosti.

²⁸ srv. J. Johanides, Magdalena Dobromila Rettigová, Rychnov nad Kněžnou, 1995, str. 135 – 137 a 233 – 234.

společenských a vlasteneckých aktivitách, v žádném případě k možnosti vzděláním získat větší samostatnost či práva v manželství a ve společnosti.

Za iniciátora prvních organizovaných vlasteneckých aktivit ve prospěch žen a jejich lepšího vzdělání můžeme považovat českého pedagoga, filozofa a lékaře Karla Slavoje Amerlinga. Přestože, jak uvádí Kučerová,²⁹ není zcela jisté kdo byl skutečným duchovním otcem této myšlenky, zda Johana Fričová, Bohuslava Rajska nebo sám Amerling, byl posledně jmenovaný nejen poskytovatelem zázemí, ale zpočátku také prvním přednášejícím v ženské části Budče.³⁰ Její základ se ustanovil již koncem třicátých let při schůzkách v pražském salonu advokáta Josefa Friče a později tvořil jádro skupiny žen, které od dubna 1843 docházely do Budče na Amerlingovy bezplatné večerní přednášky, konající se dvakrát až třikrát týdně. Jejich obsah neměl ucelenější koncepci a rozprostíral se od přírodních věd, antropologie, biologie, geologie a geografie až po praktické informace vztahující se k chodu domácnosti. Vedle toho založila Bohuslava Rajska /vlastním jménem Antonie Reisová/ (1817 – 1852), ředitelka a vůdčí postava ženské Budče, vlastní ústav pro dívky od 5 do 15 let. V jejím vedení však dlouho nezůstala. Poté co absolvovala učitelský kurz na německé vzorné hlavní škole na Malé Straně, se v srpnu 1844 provdala za Františka Ladislava Čelakovského a odešla s ním do Vratislavi. Přestože nakonec v roce 1848 příliš velkoryse koncipovaný ústav Budče díky finančním problémům zaniká, nabídl svým studentkám výuku ve své době nebývalé úrovni.³¹

Tradiční názory široké veřejnosti na potřebnost vyššího vzdělání žen v 19. století velmi trefně vystihl učitel na dívčí škole v Rakovníku Josef Veselý, když parafrázoval mínění mnoha svých současníků: „Nač by si také děvčata měla lámati hlavy! Nebudou toho potřebovat... Žádné to učení dívkám neprospívá; jejich povolání je jiné než chlapců.

²⁹ srv. V. Kučerová, *K historii ženského hnutí v Čechách : Amerlingova éra*, Brno, 1914.

³⁰ Hoffmannová v této souvislosti zmiňuje vzpomínky Amerlingova současníka Josefa Bojislava Pichla, který tvrdí, že to byla Rajska, kdo přiměl Amerlinga k jeho přednáškám pro dívky. srv. E. Hoffmannová. *Karel Slavoj Amerling, Brandýs nad Orlicí, Knihkupectví U Podléšky*, 2003, s. 62. Amerling byl dle Hoffmannové dokonce první kdo se snažil prosadit pro ženy univerzitní přednášky. 27. ledna 1844 podal ze tím účelem zemskému prezidiu žádost o jejich povolení. Měly zahrnovat chemii, fyziku, estetiku a dietetiku s tím, že jejich konkrétní náplň měla respektovat především možnosti praktického uplatnění poznatků v každodenním životě a vést k „účelnému vedení domácího hospodářství“. Přednášky se nakonec konaly na lékařské fakultě s časovou dotací dvakrát dvě hodiny týdně, ovšem pouze v zimním semestru 1844/45. srv. Hoffmannová, c. d., str. 72.

³¹ Ženskou část Budče, provozovanou již za jiných podmínek a na různých adresách v Praze, vedla až do roku 1870 Amerlingova manželka Svatava.

Nemohou toho užít jako oni, a že se tomu ve škole vyučují, je novota, jež k ničemu nevede“.³² Místo ženy bylo tradičně spatřováno v rodině a úkolem mladé dívky tak bylo především se vdát a založit rodinu, jejíž materiální zajištění spočívalo pak nejčastěji na manželovi. Pokud se ženy aktivně účastnily ekonomického života, pak většinou vykonávaly nekvalifikovanou práci nevyžadující velkou fyzickou sílu, tedy práci nejhůře finančně ohodnocenou.³³

Již jen pohled na statistiku nám však ukazuje, že společností očekávaný model řešení vlastního ekonomického zajištění, tedy manželství a založení rodiny nepřipadal v úvahu pro všechny příslušnice společnosti. Podle sčítání obyvatel z roku 1869 žilo v Českých zemích 1 807 000 mužů a 2 051 117 žen ve věku od 15 do 49 let. Počet žen v dané věkové kategorii tak převyšoval počty mužů téměř o 250 000 a přestože se s každým decéniem daný rozdíl postupně snižoval, v roce 1910 stále ještě činil 100 000 jedinců.³⁴ Vzhledem k těmto skutečnostem není jistě překvapující, že první snahy žen v oblasti vzdělávání, vedle cílů čistě vlasteneckých, sledovaly možnost poskytnout především příslušnicím nižších společenských vrstev určitou kvalifikaci, která by jim umožňovala sice skromnou, ale přesto samostatnou existenci.

Pokud rodina zamýšlela investovat určité hmotné prostředky do vzdělání svých potomků, pak primárně do vzdělání potomků mužských, neboť taková investice slibovala do budoucna určité praktické uplatnění a tedy také své zhodnocení. Luxus v podobě dalšího ‚všeobecného‘ vzdělávání dívek si tak mohly dovolit pouze majetnější vrstvy společnosti. Ty pak posílaly své dcery do klášterních škol nebo soukromých penzionátů, ať už tuzemských nebo zahraničních. Úroveň i obsah vzdělávání v těchto ústavech byly velmi různorodé, ale v podstatě byl kladen důraz na vzdělání literární, zdokonalení v cizích řečech a na osvojení si vybraných způsobů chování. Žačky se dále věnovaly hudbě, malbě a

³² J. Veselý, *Dívka : její vchování a určení*, Praha, 1881, str. 9.

³³ V roce 1880 bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2 352 075 dělníků, z toho bylo 1 004 165 žen. Co se skladby zaměstnání týče, z 10 000 všech v Předlitavsku ekonomicky aktivních žen, bylo 6420 dělnic, z toho 4520 v zemědělství a 1900 v průmyslu, 1409 služek v domácnosti, 50 úřednic nebo dílovedoucích, 33 učitelek a vychovatelek, 30 vykonávajících zdravotnická povolání, 18 duchovní povolání a 7 umělkyně, spisovatelek nebo redaktorek. Pochopitelně žádná z žen nevykonávala zaměstnání vyžadující vysokoškolské vzdělání. srv. P. Horská; L. Fialová, *Česká žena očima statistiky za posledních 100 let*, *Historické listy* 1, 1991, str. 8 – 16.

³⁴ srv. Ludmila Kárníková-Šmilauerová, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, str. 339 – 340.

ručním pracím. Pokud rodiče neuvažovali o zařízení zahraničním, přicházely v úvahu prakticky jen ústavy, ve kterých se užívala převážně němčina. Velkou částí měšťanské společnosti byla němčina dlouho vnímána jako jazyk vyšších společenských kruhů, kde patřilo k dobrému tónu její užívání. Čeština byla oproti tomu vnímána jako dorozumivací prostředek nižších tříd nebo přinejmenším jako jazyk použitelný nanejvýš při neformálních příležitostech, jak se o tom zmiňuje ve svých pamětech Karolina Světlá, když cituje obvyklý názor představených takových dívčích ústavů, tedy, že: „Das Bömische bleibt doch eine Küchensprache!“ Čeští vlastenci z těchto společenských kruhů pak vnímali nedostatek kvalitnějších českých dívčích škol jako nebezpečí vedoucí k tomu, že by se české dívky mohly „odnárodnit a odcizit“.

Ve školním roce 1860/61 otevírá se v Písku první vyšší dívčí škola v Čechách a po mnoha úředních peripetiích je následujícího roku potvrzeno i její řádné (byť stále soukromé) zřízení.³⁵ Myšlenka založení soukromé české vzdělávací instituce pro „dívky národní škole odrostlé“, připadla na mysl

učiteli tamní hlavní školy Josefu Věnceslavu Soukupovi zvláště poté, co jeho dcera opustila brány elementárního školství a pro její další vzdělání nabízely se pouze nevhodné instituce, „...namnoze jen německé a bez náležitého školského plánu učebního“.³⁶ Založení školy vzbudilo velký zájem veřejnosti, takže do prvního ročníku se přihlásilo 37 žaček.³⁷ Roku 1863 vzniká asi nejznámější česká škola tohoto typu, Vyšší dívčí škola v Praze.³⁸

³⁵ Písecká vyšší dívčí škola byla první školou svého druhu v celé rakouské monarchii.

³⁶ J. Malý, Písek kolébkou českého vyššího dívčího školství, Písek, 1935, str. 6. Pokud chtěly dívky v té době dosáhnout jakéhosi vyššího vzdělání, mohly absolvovat laické soukromé ústavy, které se až na výjimky nacházely pouze v Praze nebo dvou až čtyřleté klášterní školy, které nebyly pro všechny zcela přijatelné pro nemalé školné a omezený obsah vzdělání zaměřený zejména na jazykovou výuku. srv. M.Lenderová, Dívčí vzdělání v Čechách 19. století, in: Vzdělání a osvěta v České kultuře 19. století, str. 377.

³⁷ Absolventkami písecké vyšší dívčí školy byly například Zdenka Havelková pozdější manželka architekta Josefa Hlávky, Aloisie Grégrová sestra politiků Julia a Eduarda či Milada Pospíšilová dcera pražského nakladatele Jana Pospíšila později manželka nakladatele Jana Otty. Škola zanikla roku 1873 pro nedostatek žaček i finančních prostředků.

³⁸ Škola vznikla původně jako trojtřídní (od roku 1870 čtyř a od roku 1887 šestitřídní) s časovou dotací 32 hodin týdně a obdobnou skladbou předmětů jako škola písecká. Po úspěšně složené přijímací zkoušce byly do první třídy přijímány dívky ve věku od 12ti let, které vystoupily z veřejné nižší školy nebo které prostřednictvím domácí výuky nabyly obdobné znalosti. Na škole se platilo školné čtyři zlaté měsíčně, které mohlo být prominuto chudým pražským žákyním s dobrým prospěchem. Vedle učitelů mimořádných, směli zde jako řádní vyučující působit učitelé po zdárném absolvování zkoušek

Přestože tyto školy byly deklarovány jako všeobecně vzdělávací, největší časovou dotaci, přes často se měnící a nepřilíš jednotné osnovy, zabíraly ruční práce (6, 6, a 8 hodin týdně v jednotlivých ročnících) a jazyky německý (5, 4, 4) a český (5, 3, 3).³⁹ Vznik vyšších dívčích škol byl výrazem kulturních snah tehdejší měšťanské společnosti a příslušnicím těchto společenských vrstev byla také podoba školy uzpůsobena. Ústavy neměly právo veřejnosti, takže jejím absolvováním nezískávaly žačky žádnou kvalifikaci. Cílem zde také nebyl výkon nějakého povolání, ale příprava vzdělané ženy, uplatňující své znalosti v rodině a ve vybrané společnosti vlasteneckých salonů. Tak to také vyjádřil ředitel této pražské školy Vilém Gabler, když se ohradil proti výtkám, že pražská vyšší dívčí konkuruje odborným školám ženského výrobního spolku nebo ústavu pro vzdělávání učitelek: „Městská vyšší dívčí škola měla být vyšším vzdělávacím ústavem pro onu část ženského pohlaví, která dle svého postavení v životě nejsouc poukázána k tomu, aby si výživy hledala prací svých rukou, jedině k tomu se nese, aby vzdělavatelně působila jen v užším kruhu své vlastní rodiny“.⁴⁰

Přestože vyšší dívčí vznikly díky iniciativě české strany, velkého rozkvětu se tyto školy v českém jazykovém prostředí nedočkaly. Teprve roku 1884 vzniká další z nich v Plzni a poslední v roce 1896 v Brně.⁴¹ Naopak velké popularitě se pod názvem ‚Höhere Töchterschule‘ těšily na německé straně, kde trochu paradoxně dochází k jejich největšímu rozkvětu až na přelomu 19. a 20. století, tedy v době, kdy byl tento typ školy již přeci jen poněkud zastaralý.⁴² Vysvětlením rozdílného množství těchto spíše exkluzivnějších škol u obou národnostních skupin, by snad mohla být skutečnost lepší ekonomické situace

pro vyučující gymnázií a reálek. Mezi absolventky této školy patřily například Marie Pujmanová, Zdeňka Braunerová, Ema Destinová, Hana Kvapilová nebo Růžena Nasková. srv. Milada Holá, Vyšší dívčí škola. In: A. Honzáková ed., Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou, Praha, 1930, str. 171 – 172.; Výroční zpráva vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy za šk. r. 1887 – 1888, Praha, 1888. Škola sídlila od roku 1867 ve vlastní reprezentativní budově navržené Vojtěchem Ignácem Ullmannem ve Vodičkově ulici 22 (dnes sídlo základní školy).

³⁹ viz. také Příloha III.

⁴⁰ E. Krásnohorská, Tré vyšších škol ženských v Praze. In: Ženské listy, 1877, roč. 5, č. 9, str. 132.

⁴¹ Do této statistiky nepočítáme ty většinou trojtřídní školy, které navazovaly na měšťanku a podle toho byly také někdy nazývány jako školy pokračovací. Příkladem takového ústavu může být například brněnská ‚Vesna‘ založená roku 1886, která ale získala název a statut vyšší dívčí školy až roku 1896.

⁴² První německá vyšší dívčí škola vzniká roku 1874 v Praze, druhá pak až roku 1894 v Opavě. viz. také Příloha VII.

německé menšiny. Ani na německé straně neměly ale uvedené školy dlouhého trvání, neboť většina se v poměrně krátké době proměnila v zanedlouho vzniknuvší lycea. Ta konkurovala vyšším dívčím školám v rovině teoretické přípravy, která skýtala alespoň nějaké uplatnění a nejrůznější hospodářské a průmyslové školy konkurovaly zase nabídkou a uplatněním v rovině praktické.⁴³

Přestože ani písecká, ani ostatní později vzniknuvší vyšší dívčí školy neposkytovaly svým absolventkám žádnou kvalifikaci, představovaly ve své době značný pokrok, neboť přes jistá omezení poskytovaly žákyním vzdělání a vědomosti do té doby dostupné pouze chlapcům. Stejně tak je třeba zmínit jejich pozitivní vliv na množství později vzniknuvších lyceí, v něž se většina těchto škol později přeměnila. Na druhou stranu v očích svých kritiků představoval tento typ instituce, především pro nemalé školné a nemožnost dosáhnout jejím absolvováním nějaké kvalifikace, zbytečný luxus a elitářskou výlučnost.

Po porážce Rakouska v bitvě u Solferina roku 1859 a pádu Bachova absolutismu a zejména pak po porážce v Prusko - Rakouské válce v roce 1866 dochází k významnému uvolnění společenských a kulturních poměrů. V nastalém období dlouhého míru se významně rozvíjí společenský, hospodářský, kulturní, politický i národní život českých zemí. Vzniká velké množství nejrůznějších vlasteneckých zájmových sdružení a spolků, včetně těch, které si vzaly za cíl vzdělání a povznesení českých žen.⁴⁴

Vojtěch Náprstek, horlivý stoupenec ženské emancipace, začal v 60. letech 19. století po svém návratu do vlasti ze Spojených států amerických, organizovat přednáškovou a osvětovou činnost, která později přerostla v organizaci Americký klub dam. Hlavní náplní klubu bylo vzdělávání jeho členů a charitativní činnost. Marie Riegrová-Palacká, Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Věnceslava Lužická ad. stály při zrodu Českého výrobního spolku roku 1863, který se vedle později založeného Ženského výrobního spolku stal jedním z hlavních center českého ženského emancipačního hnutí. Ještě v témže roce se tomuto spolku podařilo založit Městskou dívčí školu v Praze. I přes

⁴³ Poslední vyšší dívčí škola, vyšší dívčí v Praze, se udržela až do roku 1934, kdy definitivně zanikla pro nedostatek studentek.

⁴⁴ První ženské spolky v Čechách založily již v roce 1848 Polka Honorata z Wiszniowských-Zapová (Spolek Slovanek) a Chorvatka Josefa Juliana Kunowicová (Slovanská Dennice).

vysoké školné, díky němuž byla škola dostupná jen pro měšťanské vrstvy, nedostačovala kapacita školy poptávce. Roku 1865 zakládá spolek první dívčí průmyslovou školu, zaměřenou především prakticky a určenou nižším vrstvám. Ani tato škola nepostačovala svou nabídkou velkému zájmu.

Úspěchy českého výrobního spolku, vidina potřeby dalších vzdělávacích institucí a reakce na skončenou Prusko-Rakouskou válku a snaha podpořit ekonomickou soběstačnost vdov po padlých vojácích, vedly nakonec k založení Ženského výrobního spolku českého v Praze roku 1871⁴⁵. Spolek si ve svých stanovách, definitivně přijatých 5. 7. t.r., vytkl: „Vzítí na sebe péči o zdokonalení a rozšíření výroby ženské a prospěšný odbyt ženských prací, o zabezpečení materiálního blahobytu, a o rozšiřování vzdělání ženštin na základě vzájemné součinnosti.“⁴⁶ Příspěvky členů a školné začek měly zajistit hmotné prostředky pro uskutečňování stanov spolku. Sirotci byli vyučováni zdarma, dcery vdov za poloviční cenu. Počátkem příštího roku je otevřena obchodnicko-průmyslová škola a roku 1881 obdržel spolek od ministerstva pro obchodní a průmyslovou školu právo veřejnosti. Škola měla umožnit především příslušnicím nižších vrstev lepší existenci a zajistit hmotné zabezpečení neprovdaným ženám, či vdovám. Ne vždy se podniknuté kroky setkaly s pochopením, a to nejen z řad mužů, ale i mnohých žen. Přístup žen k pedagogické činnosti na státních školách a založení školy Ženského výrobního spolku se setkaly s tuhým odporem a výčitkou, že ‚zavádějí mysl ženskou příliš vysoko, že zasahují příliš daleko v obory povolání mužských‘.

⁴⁵ Obdobnou úlohu měl na Moravě spolek Vesna, založený roku 1870.

⁴⁶ Jednatelská a účetní zpráva prozatímního výboru Ženského výrobního spolku v Praze, Praha, 1871, str. 9.

3. Německá a židovská menšina v Čechách a jejich úsilí o emancipaci ženy a její vzdělání

V Českých zemích nežilo pochopitelně pouze české obyvatelstvo, ale též početná a významná německá a židovská menšina. Přes společnou zemi původu a vzájemné stýkání a potýkání, vyzdvihovaly zmíněné entity též svá specifika, na nichž zakládaly svou identitu, svébytnost a sebeurčení. Je pravdou, že někteří příslušníci židovské menšiny se hlásili k české národnosti. Obecně však většina, alespoň zpočátku, inklinovala i vzhledem ke snaze Vídně o germanizaci společnosti, židovské menšině více méně vnucené, k německé řeči a německé kultuře a tedy i k německému kulturnímu a společenskému životu v Čechách.⁴⁷ Není tedy překvapující, že i v oblasti laického vzdělávání navštěvovali příslušníci židovské menšiny převážně německé školy.⁴⁸ Ani dívčí školství nebylo v tomto směru výjimkou.⁴⁹

Jak upozorňuje Wilma Abeles Iggers o ženském hnutí německých a židovských pražských žen se zachovalo jen málo informací, neboť příslušnice těchto společenských skupin zanechaly jen málo zpráv o aktivitách žen a ženských spolků, které hájily jejich zájmy. Pokud se dochovaly memoáry příslušnic těchto menšin, pak v nich nejčastěji

⁴⁷ Příklon k němčině vycházel pochopitelně i z aspektů sociálně-historických. Jazyk jidiš, který po dlouhou dobu používala značná část aškenázského židovstva, byl němčině velmi blízký a ovládnutí německého jazyka a příklon k německé kultuře, která byla kulturou politického hegemonu českých zemí, přinášel s sebou větší možnosti profesního, hospodářského aj. uplatnění. K otázce jazykové a národnostní inklinace českého a moravského židovstva a k jejímu dalšímu vývoji v pozdějších letech srv. T. Pěkný, *Historie židů v Čechách a na Moravě*, Praha : Sefer, 2. vyd., 2001, zejm. str. 478 – 586.

⁴⁸ Například mezi lety 1890 až 1910 se počet židovských žáků navštěvujících v Praze německé elementární školy pohyboval vždy kolem 90%, u škol soukromých bylo toto číslo dokonce ještě vyšší. Pražská německá veřejná gymnázia a reálky navštěvovalo v roce 1910 83% všech v Praze studujících žáků židovského původu. V předcházejících letech bylo toto číslo ještě vyšší. srv. G. B. Cohen, *Jews in German Society : Prague, 1860 – 1914*, in: *Central European History*, vol. 10, no. 1, march 1977, s. 28 – 54, zejm. str. 38. Také srv. A. Boháč, *Z naší středoškolské statistiky*, in: *Věstník českých profesorů (část stavovská)*, 1916, roč. 23, č. 4 a 5, 86 – 87.

⁴⁹ Například roku 1909 z 299 studentek nestudovala na českém lyceu v Brně žádná, jež by se hlásila k židovskému vyznání, zatímco z 287 studentek německého brněnského lycea udalo takovou konfesi 116 začek. Podobně tomu bylo na českém lyceu v Českých Budějovicích, kde ze 178 žákyň studovaly 3 žákyně židovského původu, zatímco na německém budějovickém lyceu bylo z 81 studentek 45 mojžišského vyznání. Jak je z uvedených čísel patrné, židovské žákyně, které v mnoha případech tvořily téměř polovinu všech začek školy, umožňovaly mnohdy svým příklonem k německým školám vůbec samu jejich existenci. To se nakonec týkalo i mnoha škol chlapeckých. srv. J. Mikan, *České dívčí střední školství r. 1909*, in: *Věstník českých profesorů*, 1910, roč. 17, č. 5, str. 163 - 164.

vzpomínají na své mužské protějšky – manžele, známé či slavné a význačné osobnosti německého a židovského pražského prostředí.

Přítom právě z hlediska ženské emancipace je nanejvýš zajímavé srovnat obě zmíněné menšiny s jejich českým protějškem. Při tomto srovnání zjišťujeme mnohem menší aktivitu německých a židovských žen o své společenské zrovnoprávnění, a to jak v kontextu českých zemí, tak v kontextu západních zemí jako byla Francie, Anglie či Německo. Jako možné vysvětlení uvádí Iggers lepší hospodářskou a kulturní situaci německé menšiny, která mohla vést k většímu skupinovému sebevědomí a tudíž menší aktivitě při prosazování individuálních práv žen (vzpomeňme jen na příčiny, které stály u počátků snah české ženské emancipace).⁵⁰

Přes zmíněnou nižší aktivitu, je ovšem třeba připustit, že v oblasti vyššího dívčího vzdělávání, byla německá menšina přinejmenším stejně aktivní jako česká strana. V poměru na počet obyvatel měla dokonce německá menšina v počtech dívčích škol převahu. Do začátku první světové války je možné dle statistiky citovat 17 českých vyšších dívčích vzdělávacích ústavů (11 lyceí, 5 gymnázií a 1 vyšší dívčí škola), zatímco obdobných německých škol bylo v té době v Čechách na Moravě a ve Slezsku 14 (12 lyceí, 1 gymnázium a 1 vyšší dívčí škola).

První taková německá instituce vznikla v Praze v roce 1874 jako vyšší dívčí škola, ale již dva roky na to se změnila v dívčí lyceum a stala se tak vůbec první školou tohoto typu v českých zemích.⁵¹ Jak vyplývá ze statistik jednotlivých výročních zpráv školy, navštěvovalo německé pražské lyceum standardně kolem 90% dívek, jež udávaly jako svou mateřštinu německý jazyk a kolem 5% žaček uvádějících jako svůj rodný jazyk češtinu. Náboženský původ ve statistikách sice uváděn není, ale podle jmen žaček školy je možné usuzovat na poměrně značné zastoupení studentek židovského původu. Školu navštěvovaly nejen pražské příslušnice, ale v nemalém zastoupení i dívky z jiných českých měst. Podle zaměstnání rodičů studujících dívek lze vysledovat i jejich sociální původ. Jak

⁵⁰ srv. W. A. Iggers, *Introduction*, in: *Women of Prague : ethnic diversity and social change from the eighteenth century to the present*, Providence; Oxford, 1995, s. 22 – 27. Vedle toho u židovské menšiny hrál nepochybně svou podstatnou roli i fakt, že prvotním úsilím jejich příslušníků byla mnohdy především emancipace společenská, tedy snaha zapojit se do většinové společnosti, jejíž zvyky a tendence tak měli spíše snahu napodobovat než transformovat.

⁵¹ Škola byla údajně založena podle vzoru lyceí ve Vídni a ve Štýrském Hradci.

Lze předpokládat, jednalo se především o příslušníky vyšší střední třídy – vysokoškolští učitelé, vyšší úředníci, průmyslníci a obchodníci, kteří byli schopni a ochotni investovat nemalé částky do vzdělání svých dcer aniž by očekávaly nějakou hmotnou návratnost dané investice.⁵²

Osnovy školy sice v mnohém připomínaly lyceijní osnovy tak jak byly později ustanoveny zákonem v roce 1900, přesto vykazovaly některé zajímavé odlišnosti. Osnovy německého lycea z roku 1884 ve srovnání s osnovami lycea s vyučovacím českým jazykem z roku 1901 nabízely méně fakultativních předmětů. Zpěv a tělocvik patřily mezi povinné předměty a byla zde vyučována i chemie, která tvořila jeden předmět spolu s fyzikou. V osnovách německého lycea byla výrazně vyšší časová dotace pro kreslení, matematiku a krasopis, a to na úkor jazykových předmětů a náboženství.⁵³ Na dívčí školu své doby je zde poměrně nezvyklé zařazení povinného tělocviku. Stejně tak velikost časové dotace pro předměty reálné, jimž bylo na rozdíl od pozdější podoby lycea věnováno více času, a to na úkor předmětů literárních, které byly naopak velmi dlouho považovány za tradiční doménu dívčího vzdělávání, je jistě hodné pozornosti.

Zmíněné lepší ekonomické situaci německé menšiny žijící v českých zemích a tudíž i menší potřebě existenčního studia je zřejmě možné přičítat i další zajímavý jev německého dívčího školství. V porovnání s obdobnými českými ústavami je možné na německé straně zaznamenat výrazně vyšší podíl takových škol, které buď nepřinášely svým absolventkám žádnou kvalifikaci nebo které vzhledem k nabízejícím se možnostem přinášely mnohem menší možnosti praktického uplatnění. Byl zde tedy mnohem vyšší podíl německých vyšších dívčích škol (4 české a 8 německých). Stejně jako později německá lycea příliš nevyužívala možnosti, které se jim dostalo po transformaci organizace lyceí v roce 1912, kdy tyto ústavy mohly nabízet na vyšším stupni reformně reálně gymnazijní variantu umožňující bez větších problémů další studium na univerzitě.⁵⁴

Podobný jev je možné vysledovat i v rovině univerzitního studia německých případně židovských žen. Zatímco na české části pražské univerzity studovaly první

⁵² Na škole například studovala dcera známého plzeňského průmyslníka Emila Škody nebo dcery smíchovského rabína Samuela Backa.

⁵³ srv. Příloha II a IV.

⁵⁴ Vyšší stupeň v podobě reformního reálného gymnázia nabízelo z 13 českých lyceí 7 ústavů, zatímco z 15 německých lyceí nabízela stejnou možnost pouze 3 zařízení.

žákyně již od roku 1895 a první absolventky vycházejí z filozofické a lékařské fakulty v roce 1900 respektive 1901, na výše zmíněných fakultách německých můžeme zaznamenat první absolventky až v roce 1908 respektive 1909. Stejně tak je zajímavé všimnout si vývoje počtů studentek na obou zmíněných fakultách v pozdějším období. Počátkem 30. let studovalo na pražské české univerzitě přibližně 25% dívek, zatímco na německé to bylo jen 13% všech studujících.⁵⁵

⁵⁵ srv. H. Havelková, *Liberální historie ženské otázky v českých zemích*. In: H. Havelková ed., *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?*, Praha, 1995, str. 25.

4. Snahy o založení dívčího gymnázia

Přes nesporné úspěchy, kterých ženské hnutí v Čechách a na Moravě dosáhlo, existovalo i nadále nemálo oblastí, které zůstávaly ženám nepřístupné. Jednou z těchto oblastí byly profese vyžadující odbornější vzdělání. Vzhledem k tomu, že ženám nebylo přístupné střední školství, nemohly tak studovat ani na školách vysokých⁵⁶. Prvotní úsilí, které se zaměřilo na možnost získat pro ženy přístup ke středoškolskému vzdělání, tak ve svém konečném důsledku sledovalo možnost zpřístupnit ženám vzdělání vysokoškolské.

Jak jsme již naznačili v předchozí kapitole, instituce manželství nebyla vedle mnoha dalších možných příčin již jen z čistě statistických důvodů zcela samozřejmě dostupná pro všechny příslušnice ženského pohlaví, ačkoli právě manželství bylo vnímáno jako samozřejmý a společností očekávaný krok v životě každé ženy. V případě, že se dívka nevdala měla prakticky jen dvě možnosti. Živit se vlastní nekvalifikovanou a tedy také špatně placenou prací, nebo zůstat v domácnosti, nejčastěji svých rodičů. Dožila-li se vysokého věku pak i po více generací v rodině některého ze svých sourozenců nebo příbuzných. Přitom pro příslušníky měšťanských vrstev nebylo již, pro stále se zvyšující životní náklady ve městech, jednoduché živit více nevýdělečných členů domácnosti. Zároveň pro členy těchto společenských vrstev bylo nemyslitelné, aby jejich dcery vykonávaly nekvalifikované práce mimo dům. Právě proto drobné měšťanstvo pocíťovalo nejhůře nemožnost dosažení nějaké vyšší kvalifikace a z těchto společenských skupin se tedy rekrutoval největší počet adeptek středoškolského studia, jehož cílem mělo být i studium univerzitní. Na druhou stranu bylo dívčí studium v mnoha rodinách po dlouhou dobu vnímáno jako poslední možná eventualita poté, co byly vyčerpány všechny příležitosti na vhodný sňatek. Kvalifikovaná výdělečná práce ženy nebyla dosud obvyklou a možnostem na uplatnění se nedávaly příliš velké naděje. Vedle toho učená žena nebyla často společností vnímána příliš pozitivně a i mnohý muž se zdráhal vstoupit s takovou ženou do svazku manželského. Asi nejpregnantněji toto obecné mínění vystihuje rozhovor dvou dam, v němž jedna rozmlouvá druhé záměr její dcery jít studovat medicínu: „Vaše

⁵⁶ Od roku 1872 mohli sice dívky maturovat na chlapeckých gymnáziích jako privatistky, ale na jejich vysvědčeních byla vypuštěna poznámka o oprávněnosti studia na vysoké škole. Privatistky, jak jejich název napovídá, se připravovaly soukromě a do vyučování vůbec nedocházely. Dívky se podrobovaly semestrálním zkouškám z látky probrané za celé pololetí.

Hedvička je tak mladá a má tak krásné oči, proč se vzdávat naděje a studovat? Mladí páni přece všichni souhlasí v tom, že s dívkou tak zrůdnou jako je studentka lékařství, nikdy se neožení.⁵⁷

Roku 1874 povolala Karolina Světlá za svou spolupracovnici do Ženského výrobního spolku Elišku Krásnohorskou. Ta se zde hned od počátku obírala myšlenkou, jak upravit cestu českým dívkám k vyššímu vzdělání. Sledovala rozvoj ženského hnutí v zahraničí a seznamovala s ním českou veřejnost hlavně prostřednictvím Ženských listů.⁵⁸ Ty byly na dlouhou dobu 24 let jediným periodikem, které soustavně sledovalo a komentovalo jak emancipační snahy žen v zahraničí, tak především obdobné úsilí českých žen, a to nejen v oblasti vyššího vzdělávání. Začaly vycházet roku 1872 jako příloha Květů vydávaných Juliem Grégrem. Po splnutí Květů se Světozorem bylo vydávání Ženských listů přerušeno, ale již od roku 1873 je vydával jako samostatný měsíčník nakladatel František A. Urbánek. Malý odběr časopisu vedl nakonec v dubnu roku 1874 k jeho předání do péče Ženského výrobního spolku. Redakční komitét složený z členů výboru spolku měl ve svém čele Karolinu Světlou, Sofii Podlipskou a Elišku Krásnohorskou. A byla to právě Eliška Krásnohorská, která asi největší měrou přispěla k pozdějšímu založení prvního dívčího gymnázia, „gymnázia Minerva“⁵⁹. Založit soukromé dívčí gymnázium se údajně již roku 1868 pokusili Dr. František Čupr, prof. Pavel Jehlička a prof. Gabriel Blažek, ale pro malý zájem (měly se přihlásit jen dvě uchazečky) nakonec od svého záměru upustili.⁶⁰

Jak píše Krásnohorská ve svých pamětech, myšlenku zřídit dívčí gymnázium, pojala poprvé již v roce 1871, když byl založen Ženský výrobní spolek a kdy se zároveň její zakladatelky v čele s Karolinou Světlou zaobíraly myšlenkou rozšířit možnosti dalšího dívčího vzdělávání. Myšlenku zřízení dívčího gymnázia, se kterou měl nezávisle na

⁵⁷ A. Honzáková, *Ze světového studia ženského*, in: *Československé studentky let 1890 – 1930*, Praha, 1930, str. 314.

⁵⁸ Eliška Krásnohorská se stala roku 1875 redaktorkou Ženských listů a byla jí až do roku 1911.

⁵⁹ Druhé dívčí gymnázium založila Kongregace školních sester na K. Vinohradech. První třídu otevřelo na podzim r. 1905 pod jménem „Soukromé české dívčí gymnasium“. První dívčí gymnázium v českých zemích s německou vyučovací řečí bylo otevřeno roku 1898 při pražském lyceu. První dívčí gymnázium na Moravě otevřel 18. 10. 1907 spolek Dívčí Akademie pod názvem „Střední škola Dívčí Akademie“ ve Valašském Meziříčí.

⁶⁰ srv. E. Krásnohorská, *Co přinesla léta. Druhé knihy vzpomínek sv. I*, Praha, 1928, str. 133.

Krásnohorské přijít i Miroslav Tyrš, prý ale tehdy Světlá odmítla, neboť za důležitější považovala vznik vzdělávacího ústavu, který by prospěl největšímu počtu žen. Tedy takového ústavu, který by nemajetným ženám poskytl praktické vzdělání a umožnil jim tak zvýšit možnosti jejich ekonomického uplatnění. Zmíněnou myšlenku však Krásnohorská nikdy neopustila, sledovala vývoj této problematiky v zahraničí a prostřednictvím Ženských listů s ní seznamovala českou veřejnost. Celý problém měl pro ni totiž zásadní význam i z čistě osobních důvodů, neboť jak se ve svých pamětech několikrát zmiňuje, ve svém mládí často pocítila touhu po možnosti dalšího studia, ale stejně tak i zklamání, když vzhledem k neexistenci vhodných škol nemohla tuto svou potřebu naplnit.⁶¹

Krásnohorská si všímala množství dívek, které se každoročně a mnohdy i opakovaně hlásily na ústavy pro vzdělávání učitelek. Žadatelky ale byly vzhledem k malému počtu těchto škol a velkému množství uchazeček opakovaně odmítány. Opět se tedy začala intenzivněji zabývat svou původní myšlenkou a s prosbou o pomoc se v této věci obrátila na svého známého, tehdejšího ředitele Akademického gymnázia v Praze, Františka Prusíka. Toho myšlenka zaujala a po vzájemných konzultacích, vypracoval učební plán zamýšlené školy. Ve snaze informovat veřejnost a získat pro nový podnik její podporu, vyšlo začátkem roku v tisku provolání ‚Minervy‘ s podpisy mnoha významných osobností, které myšlenku podporovaly. Celkově se podniknuté kroky setkaly spíše s příznivým ohlasem, ale byly samozřejmě i výjimky. Když Krásnohorskou potkal na nábřeží ředitel státního ústavu pro vzdělávání učitelek Dr. Hrys, zvolal: „Bůh vás bude trestati za ten hřích proti zákonům jeho odvčným! Setrváte-li při tom znemravňování českých dívek, nemine vás prokletí!“⁶²

9. června 1890 byly zadány k úřednímu potvrzení stanovy jednoty ‚Minervy, spolku pro ženské studium v Praze‘ a zároveň vyslána deputace k zemské školní radě s žádostí o povolení zřízení Soukromé střední školy dívčí spolku Minervy v Praze⁶³ a

⁶¹ srv. Tamtéž, str. 20.

⁶² Tamtéž, str. 125 – 126.

⁶³ Název ‚Soukromé gymnasium dívčí spolku Minervy v Praze‘ získává škola až r. 1902, kdy se stává, na základě vnesení ministerstva kultu a vyučování ze 17. září 1902, úplným osmitřídním gymnáziem. Od 1. srpna 1914 se ústav jmenuje ‚Minerva, městské dívčí reálné gymnasium v Praze‘. V roce 1915 se změnil statut školy, která přestala být soukromá a stala se městským ústavem s názvem ‚Městské dívčí reálné gymnasium Minerva‘. Od roku 1917/18 dostává na počest zakladatelčiných 70. narozenin název

schválení jejich osnov. Oběma žádostem bylo nakonec po mnoha odkladech a průtahích vyhověno vynesemím ministerstva kultu a vyučování ze dne 26. července 1890, takže školním rokem 1890/91 mohl být zahájen první ročník. Pro založenou školu bylo však před jejím otevřením nutné nalézt nějaké zázemí. Krásnohorská se v této věci chystala navštívit pražskou radnici a poprosit zde o přidělení alespoň prozatímních prostor. Dle vzpomínek Krásnohorské uspíšila celé jednání nenadálá zpráva v novinách, která oznamovala, že samotný císař František Josef povolil původem ruské lékařce Rose Kerschbaumerové⁶⁴ provozovat v Rakousku lékařskou praxi. Zmíněná zpráva zapůsobila prý na představitele radnice natolik, že bez větších okolků přislíbili Krásnohorské najít pro „Minervu“ vhodné prostory. Těmi se staly tři místnosti v budově obecné dívčí školy u sv. Vojtěcha v Pštrosově ulici čp. 11, tedy prostory spíše provizorní, přesto umožňující otevřít první ročník školy.

Tak bylo zřízeno nejen první dívčí gymnázium v Rakousku-Uhersku, ale i v celé střední Evropě⁶⁵. Na první valné hromadě spolku Minervy 27. září na tuto skutečnost ve svém proslovu upozornila Eliška Krásnohorská: „Vysoké učení Karlovo bylo před půltisíciletím prvním velechrámem vědy uprostřed srdce Evropy, Praha jest v tomto starém středu světa nejstarší pramateř vědění určeného jen pro muže; nuž a nyní jest opět Praha prvním městem v střední Evropě, která bránu ku vědám otevřítí usiluje – bránu dosud začarovanými zámky uzavřenou a tajuplnými pečetěmi zpečetěnou, bránu k světlu, která se otevřítí má i chce – vypovězenému dosud duchu ženskému.“⁶⁶ Sama Krásnohorská se nakonec nejvíce obávala, že se při zápisu přihlásí málo zájemkyň a celá „akce“ skončí

„Městské reálné gymnasium dívčí Krásnohorská v Praze“ a zaniká roku 1953 na základě nového školského zákona.

⁶⁴ Rosa Kerschbaumer se narodila 21. 4. 1854 v Moskvě jako Raisa Putiata von Schlykoff. V letech 1873 – 1876 studovala na lékařské fakultě Bernské univerzity. Po sňatku s Friedrichem Kerschbaumerem v roce 1877 získala rakouské státní občanství a pracovala v jím založeném ústavu pro léčbu očních chorob v Salcburku. V roce 1890 získala jako první lékařka v monarchii povolení k provozování své praxe a k vedení výše zmíněného ústavu. Později působila jako oční lékařka v Rusku. Zemřela 27. 7. 1923 v Los Angeles. srv. M. Stern, Gabriele Possanner von Ehrenthal, die erste an der Universität Wien promovierte Frau. In: W. Heindl; M. Tichy Hg., Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück. Frauen an der Universität Wien (ab 1897), Wien, 1990, s. 216 - 217.

⁶⁵ Ohlas založení „Minervy“ byl tak velký, že vídeňský spolek pro rozšíření ženského vzdělání zahájil na to také jednání o vzniku německého dívčího gymnázia ve Vídni, které pak založil r. 1892 dle českého vzoru.

⁶⁶ A. Pitlingová, První české dívčí gymnasium a jeho zakladatelka. In: XXXVII. výroční zpráva prvního českého městského dívčího reálného gymnasia Krásnohorská, Praha, 1927, str. 5.

ostudou. Zápis žaček se vyhlásil hned poté, co 26. července došlo povolení zemské školní rady, a to na 16. a 17. září. Již v tyto dny se přihlásilo 20 dívek, a vzhledem k tomu, že pro vzniknuvší povodeň byl začátek školního roku odložen až k 1. říjnu, zapsalo se v následujících dnech ještě dalších 36 uchazeček. Z celkového počtu 56 přihlášených, bylo nakonec přijato 53 žaček. Z nich 43 bylo s vysvědčením z 3. ročníku měšťanské školy, 7 z Vyšší dívčí školy v Praze, 3 ve věku od 14 do 20 let, z toho 38 z Prahy a z předměstí a 15 z venkova.

Ředitelem ústavu se stal František X. Prusík a prvními vyučujícími pro latinu, řečtinu a češtinu prof. Josef Mach, pro matematiku a fyziku prof. Dr. Jiří Guth-Jarkovský, pro dějepis a zeměpis prof. Josef Votruba, pro náboženství P. Alois Mlčoch a pro němčinu prof. Karel Jirovec. Slečna Tereza Poláková vyučovala později zavedený zpěv. Výuku tělocviku bezplatně nabídl Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. Správkyní školy se stala bývalá učitelka pí. Pavla Maternová. Čestné členství spolku bylo uděleno Karolíně Světlé a Vojtěchu Náprstkovi.

Studium bylo z počátku podstatně obtížnější než výuka na obdobných školách chlapeckých. Ústav se totiž stal úplným osmitřídním gymnáziem až od školního roku 1902/03. Do té doby sestával z jednoho ročníku přípravy, kdy během jednoho roku musely žačky doplnit své vědomosti v rozsahu učiva nižšího gymnázia především v předmětech, jež se na měšťance neučily, tedy latině a řečtině a ze čtyř tříd, rovnajících se V. – VIII. třídě vyššího gymnázia.⁶⁷ Žačky, jakožto studentky soukromého ústavu bez práva veřejnosti, musely znovu skládat zkoušky z náboženství, přírodopisu a filozofické propedeutiky. Zatímco dobří žáci z chlapeckého gymnázia nemuseli skládat zkoušku z dějepisu, fyziky, popřípadě z češtiny a někdy i z latiny či řečtiny, žačky Minerviny se musely podrobit zkoušce ze všech 6 předmětů. Dalším ztížením byl nepochybně fakt, že žákyně nemohly skládat maturitní zkoušky na domácí půdě své vlastní školy, ale na cizím ústavu, před studentkám neznámými examinátory. K těmto zkouškám byly určeny:

⁶⁷ Přípravka byla opět otevřena až ve školním roce 1892/93, kdy byla rozdělena na dva ročníky. První ročník měl obsáhnout učivo z I. a II. třídy a druhý ročník učivo z III. a IV. třídy nižšího gymnázia. První třída úplného osmitřídního gymnázia bez přípravek se otevřela ve školním roce 1902/03. Na základě dotazníků vyplněných rodiči žákyň, ve kterých se ze 148 zodpovězených dotazníků vyslovilo 130 rodičů pro přeměnu gymnázia, byla ve školním roce 1910/11 „Minerva“ přeměněna na osmitřídní reálné gymnázium. Ale především na žádost Elišky Krásnohorské zůstaly až do roku 1926/27, pokud se hlásilo dostatek žaček, pobočky klasického gymnázia.

v Čechách Akademické gymnasium v Praze pro Češky a Státní gymnasium s německou vyučovací řečí na pražské Malé Straně pro Němky, na Moravě České státní gymnasium v Brně pro Češky a I. Německé státní gymnasium v Brně pro Němky, ve Slezsku Státní gymnasium v Opavě.⁶⁸

Avšak ještě před tím než se tak stalo, muselo být získáno povolení maturitní zkoušky jako takové vůbec skládat, neboť dle tehdejších rakouských zákonů neměly ženy v této otázce stejná práva jako muži. Z 53 původně přihlášených žaček dospělo až k maturitě 20 z nich. Ty podaly 27. října 1894 prostřednictvím ředitelství školy žádost k zemské školní radě, která ji příznivě vyřídila 15. února 1895. K samotné maturitě se nakonec přihlásilo 16 studentek.

V roce 1895 maturovaly⁶⁹:

Corvinová Růžena	Nová Ludvíka
Fabianová Marie	Peigerová Bohumila
Honzáková Anna +	Procházková Antonie
Hornofová Svatoslava	Rudolfová Božena
Hrabětová Jindřiška	Šrámková Olga
Chvalovská Helena	Tuskanyová Helena +
Jiránková Božena +	Vávrová Olga
Machová Rosalie	Vozábová Eliška

+ obstály s vyznamenáním 18,75%;

obstálo prostě 7 žaček 43,75%;

neobstály 2 žačky 12,5%;

opravná zkouška (po prázdninách) z 1 předmětu povolena 4 žačkám 25%.

⁶⁸ Naposledy maturovaly abiturientky ‚Minervy‘ jako externistky na akademickém gymnáziu v roce 1904/05. Možnost absolvovat maturitní zkoušky na vlastním ústavě získala ‚Minerva‘ poprvé ve školním roce 1907/08. Téhož roku počíná ústav také otevírat každým rokem první třídu.

⁶⁹ Pátá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1894/1895, str. 31.

Ministerstvo kultu a vyučování potom 9. března 1896⁷⁰ vydalo nový řád o maturitních zkouškách pro ženy, kde se připouštějí k maturitní zkoušce na gymnáziích za těchto podmínek:

1. dovršení věku 18 let,
2. absolvování soukromého gymnázia nebo v případě privatistek gymnázia veřejného, nebo předložení vysvědčení, že se uchazečce dostalo přiměřeného gymnaziálního vyučování v náležitém rozsahu;

žadatelka o připuštění k maturitní zkoušce musela podat žádost, jaká byla předepsána pro externisty. Tyto doklady přezkoumával zemský školní úřad, a při jeho zamítavém stanovisku se mohla žadatelka odvolat k ministerstvu kultu a vyučování.⁷¹

Přes nesčetné problémy finanční, nedostatečné zázemí a nepřejícnost nemalé části veřejnosti, dokázala ‚Minerva‘ ustát prvních šest let své existence a dovést první studentky k úspěšnému ukončení studia a získání maturity. Z povahy věci samé bylo však zřejmé, že získání maturity v sobě skrývá potenciální možnost dalšího studia, kterýžto přístup k němu bylo však třeba teprve vydobýt.

⁷⁰ Téhož roku vychází výnos ministerstva o nostrifikaci diplomů nabytých ženami v cizině.

⁷¹ srv. Šestá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1895/96, Praha 1896.

5. Ženská otázka a univerzitní vzdělání

Přestože nejstarší (islámskou) univerzitu na světě založila ve Fésu v Maroku roku 859 žena, Fatma (svatá), manželka Kairouana Tuniského, trvalo téměř tisíc let, než ženy získaly právo na tomto stupni škol také běžně studovat.

Zpočátku důvody vyplývaly především z dostupnosti vyššího vzdělání obecně. Průměrné duchovní vzdělání středověkého rytíře bylo dosti nízké a vyšší vzdělanost se omezovala prakticky jen na představitele církve. Se zakládáním univerzit se sice možnost vyššího vzdělání zpřístupnila nejširším společenským vrstvám, ženám však byla tato možnost postoupení na společenském žebříčku a povznesení svého stavu odepřena. S postupem času jak sílil tlak na změny tohoto zavedeného stavu věcí, bylo snahou jejich odpůrců přinášet odůvodněné argumenty pro jejich odmítnutí. Stoupenci těchto argumentů většinou vycházeli z představy ženy jako iracionální citové bytosti neschopné náročnějšího rozumového úsudku, případně se obávali vážných zdravotních následků pro studium ‚konstitučně nedostatečně‘ vybavených žen a z toho plynoucího negativního vlivu na celou pozdější populaci. Tak například mohlo studium údajně negativně ovlivnit reprodukční kapacitu žen, vést k jejich nervovému zhroucení, celkovému oslabení zdravotního stavu, případně k jejich maskulinizaci.⁷² Další skupina názorů se jednoduše odvolávala na zažitou praxi, v níž bylo místo ženy tradičně spojováno s rodinou a domácností a zasahování do profesních sfér dosud vyhrazených pouze mužům mohlo sebou přinášet zbytečnou konkurenci a nezaměstnanost. Poslední skupina odpůrců ženského univerzitního studia se

⁷² Od 70. let 19. století byly na toto téma, na základě podrobných anket, vedeny obšírné statistiky, n. Wright, C., D.: *Health Statistics of Women College graduates*, Boston, 1885. Z nich vyplynulo, že případy onemocnění a úmrtí mezi studujícími ženami nebyly častější v porovnání s ostatní populací. Na stejné téma se 10. června 1910 na dívčím gymnáziu Minerva konala přednáška prof. PhDr. Františka Čády. Výbor spolku, který svolal tuto schůzku, požádal prof. Čádu, aby promluvil o daném tématu. Ve své přednášce ‚Úvod a návod k paedopsychologickým šetřením u dívčí mládeže studující‘ František Čáda mj. sdělil: „...první české gymnasium dívčí jest k tomu povoláno, aby podniklo statistická pozorování studující mládeže dívčí, která by se stala – místo dosavadního odsuzování bez zjištěných dokladů – vědeckým podkladem k posuzování, do jaké míry vážné studium prospívá nebo škodí dívkám.“ (XXI. výroční zpráva soukromého dívčího gymnázia reálného s právem veřejnosti spolku Minervy v Praze, za školní rok 1910 – 1911, str. 69.) V listopadu následujícího roku byla přednáška prof. Čády doplněna podrobným vědeckým výkladem a praktickými demonstracemi prof. Matiegky, jenž zároveň přislíbil dle potřeby propůjčit ústavu přístroje k zmíněným šetřením. Pedologická šetření byla pak na ústavě zahájena ve školním roce 1911 – 1912. Statistické materiály sledující působení studia na tělesný vývoj dívek pak zpracovávala první česká lékařka na domácí univerzitě vystudovávaná a pozdější školní lékařka ‚Minervy‘ Anna Honzáková.

snažila přinášet dokonce ‚vědecky odůvodněné‘ argumenty pro jeho odmítnutí, když se na základě studia ženského organismu pokoušela například dokázat, že mozek ženy díky své menší velikosti je méně způsobilý k duševním výkonům, než větší mozek muže.⁷³

Pokud již odpůrci univerzitního studia žen připouštěli, že by se mu příslušnice opačného pohlaví mohli věnovat, většinou jim pak ke studiu doporučovali takové obory, které nebyly jejich vlastní specializací. Představa, že by jejich obor zvládla i žena, jejíž obraz rozumově inferiorní bytosti ve společnosti stále přežíval, by mohla v jejich očích na daný obor vrhnout poněkud znehodnocující světlo. Nejvýstižněji to vyjádřil asi univerzitní profesor a přednosta 1. chirurgické kliniky ve Vídni Eduard Albert, jinak přítel Krásnohorské a asi nejznámější odpůrce ženského studia medicíny. Ve svém dopise Krásnohorské mj. píše: „Jsem přesvědčen, že jesti to utopie, chtít ze žen dělati lékaře. Až budou ženy vojáky a inženýry, kněžími a soudci, pak – osvědčí-li se, – ať také jsou lékaři. Neboť stav tento je těžší všech oněch.“⁷⁴

Od sedmnáctého století se ale postupně začínají objevovat názory připouštějící možnost univerzitního studia žen a ve výjimečných případech můžeme zaznamenat i jeho realizaci několika ženami ve století osmnáctém. Tak například v sedmnáctém století karteziánský kněz Francois Poullain de la Barre přímo navrhl možnost přístupu žen k univerzitnímu vzdělávání, včetně teologie, medicíny a práva. Mary Astell roku 1694 v Anglii uveřejňuje Vážnou promluvu k ženám (*Serious Proposal to the Ladies*), kde navrhuje založení ženské univerzity a společenství žen, které se rozhodnou zůstat svobodné a dají přednost celoživotnímu vzdělávání ve společnosti žen podobně zaměřených. Již od středověku je otázka univerzitního studia žen zmiňována především na italských univerzitách. Pod patronátem akademie Ricovrati v Padově se roku 1723 konala rozprava mezi dvěma profesory na téma ‚zda-li ženy by měly býti připouštěny ke studiu přírodních a humanitních věd‘. V roce 1678 získává Benátčanka Elena Lucrezia Cornaro Piscopia (1646 – 1684) na Padovské univerzitě jako první žena na světě doktorský titul.⁷⁵

⁷³ srv. Z vysokých studií ženských, in: *Ženské listy*, 1879, roč. 7, č. 4, str. 55.

⁷⁴ K. Červenková. *Dějiny spolku ‚Minerva‘*. In: *Československé studentky let 1890 – 1930*, Praha, 1930, str. 143.

⁷⁵ Elena Lucrezia Cornaro pocházela z význačné benátské rodiny a již od svého mládí projevovala mimořádné nadání. Zabývala se hudbou, poezií, matematikou a astronomií, ale k jejím největším zájmům patřila teologie a filozofie. Jazykové znalosti, vedle své mateřštiny ovládala ještě latinu,

Druhý doktorský titul z filozofie (matematiky a fyziky) získává roku 1732 Laura Bassi (1711 – 1778) na Boloňské univerzitě.⁷⁶ Roku 1742 publikuje Dorothea Christiane Leporin-Erxleben (1715 – 1762) spis argumentující pro připouštění žen k univerzitním studiím a roku 1754 prezentuje svou rigorózní práci z medicíny na Halleské univerzitě. Tyto úspěchy byly však naprostou výjimkou. První zemí, kde ženy mohly získat univerzitní vzdělání, byly Spojené státy americké. Roku 1833 byla ženám zpřístupněna Oberlin colledge, kde byla vyučována teologie, klasické jazyky, filozofie a literatura. První ženou jež v novodobé éře dosáhla doktorátu všeobecného lékařství, byla Elizabeth Blackwell ukončující svá studia roku 1849 ve Spojených státech amerických.⁷⁷ Význam alespoň základní gramotnosti populace bez rozdílu pohlaví lze vysledovat právě v protestantských zemích s jejich důrazem na samostatné seznámení se s biblickými texty. I v ostatních zemích se s rozvojem národních států a snahou zvýšit zdatnost své národnostní skupiny, postupně zvyšuje důraz kladený na vzdělání žen, jako vychovatelek budoucí společnosti a lepší budoucnosti národa.

řečtinu, hebrejštinu, španělštinu, francouzštinu a arabštinu, jí vynesly titul ‚*oraculum septilingue*‘. Její otec si přál, aby všichni poznali nevšední talent jeho dcery a také díky jeho vlivu a postavení, byla nakonec přijata na Padovskou univerzitu. Na jím vysněný doktorát teologie, ale Elena Lucrezia nakonec nedosáhla, neboť zamýšlený krok narazil na tuhý odpor jak u některých církevních představitelů, tak představitelů školy. Nakonec získává doktorský titul z filozofie poté co svými znalostmi a přesvědčivostí přednesu nadchla své examinátory. Celá záležitost vzbudila značnou pozornost, takže závěrečná slavnostní ceremonie musela být vzhledem k množství přihlížejících přesunuta z univerzitní půdy do padovské katedrály. Věhlas Eleny Lucrezie se rychle šířil, rozprávěla s mnoha učenici své doby a stala se členkou sedmi učených společností. Zbytek života, až do předčasné smrti na tuberkulózu, zasvětila charitativní činnosti. srv. I. Kraus, Nejslavnější z benátské rodiny Cornarů. Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. In: Příběhy učených žen, str. 51 – 54.; M. Remiddi, Docteur Elena Lucrezia Cornaro. Pour la première fois, il y a 300 ans une femme accédait au doctorat. In: Le Courier de l'Unesco, juillet 1978, année 31, p. 12 – 13.

⁷⁶ Laura Maria Bassi-Verati se stala později i profesorkou fyziky na Boloňské univerzitě a byla tak první profesorkou na evropských univerzitách.

⁷⁷ Přestože Spojené státy americké patřily v oblasti vyššího ženského vzdělávání k průkopnickým zemím, neprobíhaly tyto procesy ani zde zcela jednoznačně. Elizabeth Blackwell (1821-1910) původem Angličanka, jejíž rodina se roku 1832 přestěhovala do Spojených států amerických, byla odmítnuta osmi institucemi, než byla přijata na Geneva College ve státě New York. Její přijetí bylo ale údajně vnímáno pouze jako žert, takže když nová studentka na školu skutečně dorazila, její kolegové vůči ní vystupovali s neskrývaným nepřátelstvím a profesori ji vyloučili z prací v laboratoři a dokonce i z účasti na přednáškách. Nakonec jen díky vytrvalosti, zanícení a pili si vydobyla respekt a mohla zdárně dokončit svá studia jako jedna z nejlepších ve svém ročníku. Navzdory tomu, když později její sestra Emily (1826 – 1910) usilovala o přijetí na stejnou školu, byla zde odmítnuta, stejně jako v dalších dvanácti různých ústavech. Nakonec byla přijata v Rush Medical College v Chicagu v roce 1852 šest let poté, co se rozhodla pro studium medicíny. Navzdory úspěšnému zakončení prvního ročníku jí bylo na základě tlaků Illinoiských lékařů znemožněno pokračovat a nakonec dokončila svá studia ve Western Reserve University v Clevelandu. srv. D. Weatherford, *American Women's History*, New York, 1994, s. 39 – 41.

6. Úsilí o zpřístupnění vysokých škol

Jak vzpomíná Alois Jirásek ve svých pamětech⁷⁸, během jeho studií na univerzitě v letech 1871 – 1874 zde také studovaly dvě ženy, a to jako mimořádné posluchačky. Byly to pravděpodobně jedny z prvních žen, které studovaly na pražském vysokém učení. Jednou z nich byla Němka Gundlingová, druhá Rumunka Rubinsteinová. Gundlingová roku 1876 dokonce zažádala o připuštění ke studiím na filozofické fakultě jako řádná studentka. Akademický senát se obrátil na jednotlivé fakulty s žádostí o posudek ohledně přípustnosti vysokoškolského studia žen. V tomto posudku se jediné filozofická fakulta vyjádřila jednoznačně (až na jeden hlas) pro studium žen, ostatní dvě fakulty však zcela zamítavě.⁷⁹

Z dobrozdání, které při té příležitosti vypracovala filozofická fakulta, jasně vyplívá její stanovisko k této otázce. Profesori Höfler, Volkmann a Willmann, kteří jsou pod elaborátem podepsáni, nestaví se nijak proti snahám žen po jejich rovnoprávnějším postavení ve společnosti, jsou-li tyto snahy v souladu s jejich přirozeností a povinnostmi danými jim přírodou. Tato specifika žen by se podle nich měla promítnout i do podoby výuky a školských institucí. Jsou-li muži a ženy bytostmi od přírody odlišnými, pak i jejich výuka, příp. vzdělávací instituce měly by být odlišné, a to jak na nejnižším stupni, tak i na školách středních, vysokých a odborných. Protože, jak ale autoři dodávají, je vznik a rozvoj takových institucí záležitostí dlouhodobého vývoje, bylo by alespoň prozatím na místě přijímat uchazečky o řádné studium i na univerzity mužské, a to i při vědomí možných obtíží, které by s tím, podle mnohých mínění, mohly být spojené: „... vyučování akademické nemůže se minouti oborů, jichžto probírání za přítomnosti mužův uráželo by ženský útlocit, tak že by jen zbývalo buď odvážit se k otupování citu toho aneb uložiti si při vyučování zdrženlivost nejen obtížnou leč i na ujmu věci samé. Ač překážka tato na fakultě lékařské může míti význam rozhodný, lze jí na fakultě filosofické přiřknouti jen nepatrnou důležitost. Při látkách toho druhu nemůže klidný a čistě věcný výklad poškoditi

⁷⁸ A. Jirásek, *Z mých pamětí II*, 4vyd., Praha, 1921, str. 9.

⁷⁹ V článku, který vyšel jako reakce na tuto událost v *Ženských listech*, uvádí jeho autor skrývající se pod šifrou X, že část lékařské fakulty byla ženskému univerzitnímu studiu nakloněna, ovšem pouze za předpokladu, že bude pro studentky zřízen zvláštní ústav, a tím bude zabráněno nežádoucímu společnému studiu obou pohlaví. srv. Slovo o ženském studiu. In: *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 4, str. 50.

jemnocit ženský, zvláště jest-li cit ten sdružen s povznesenou inteligencí, právě tak jak jest naprosto neškodný mládeži mužské; a výklad jiný beztoho sám sebou se zapovídá“.⁸⁰ Vedle toho uvádějí zmínění profesori také svou pozitivní zkušenost s mimořádnými posluchačkami, jejichž akademickou kázeň shledávají jako uspokojivou. Závěrem pak autoři navrhuji přijímat žačky na univerzitu jako řádné posluchačky s tím, že tak jako se o každé jednotlivé žádosti o mimořádné studium rozhoduje jednotlivě, aby tak bylo činěno i u posluchaček řádných, a tím aby se zamezilo „všeliké zneužití poskytnutého práva“.

Akademický senát nakonec s přihlédnutím k poměru hlasů všech tří zmíněných fakult rozhodl v neprospěch řádného univerzitního studia žen. Vzhledem k tomu musely si i první české studentky, které chtěly získat akademické vzdělání, odbýt svá studia převážně v zahraničí. Těmito prvními českými studentkami byly Bohuslava Kecková (1854 Bukol – 1911), Anna Bayerová (1852 Mělník – 1924)⁸¹ a Julie Kurková⁸². Kecková i Bayerová se podrobily maturitě ve Švýcarsku a zde také absolvovaly svá vysokoškolská studia. Kecková se ve svých dvaceti letech zapsala na lékařskou fakultu v Curychu⁸³, kde byla

⁸⁰ Z university pražské. In: Ženské listy, 1876, roč. 4, č. 5, str. 70.

⁸¹ Přestože první českou lékařkou se stala Bohuslava Julie Kecková (nikoli Bayerová, jak je mnohde mylně uváděno), jsou životní osudy Bayerové mnohem lépe zmapovány. Bayerová, která pocházela z mlynářské rodiny a od roku 1868 navštěvovala vyšší dívčí školu v Praze, se po celou dobu svých studií potýkala s finančními problémy. Rodiče jejím studii příliš nepřáli. Vytýkali jí „...bezcitnost, že kráčí k svému cíli přes posvátná její práva, že nezná poslušnosti, vděčnosti, ani povinné úcty a lásky.“ Na studia si vydělávala kondicemi a poté co jí bylo vídeňskou vládou povoleno skládat zkoušky z jednotlivých tříd gymnázia se na ně začala od roku 1872 soukromě připravovat. Během dvou let složila s vyznamenáním zkoušky z celého nižšího gymnázia a v roce 1875 ještě zkoušku z kvinty. Ta byla také z neznámých důvodů její zkouškou poslední (v některých pramenech se naopak uvádí pravděpodobně mylná domněnka, že úspěšně složila maturitní zkoušku na malostranském gymnáziu). Zřejmě díky nejrůznějším obstrukcím se tak nakonec rozhodla jít studovat do zahraničí. Na podzim 1875 odjela s Keckovou (ta v té době v Curychu již rok studovala) do Švýcarska. Zde předložila vysvědčení z kvinty a písemnou žádost za přípuštění ke studiu, kde se zavázala, že dodatečně složí maturitní zkoušku (v té době přijímaly univerzity ve Švýcarsku ženy i bez maturity). V Curychu absolvovala Bayerová tři semestry a v dubnu 1877 přesídlila do, pro pobyt i studium levnějšího, Bernu. Přesto následujícího roku musela kvůli nedostatku finančních prostředků přerušit svá studia a odjet do Prahy, kde ve šk. r. 1878/79 alespoň navštěvovala některé přednášky na medicíně. Díky finanční podpoře přátel ze Švýcarska mohla nakonec dostudovat a 30. 11. 1881 získat doktorát. srv. A. Honzáková, Dr. med. Anna Bayerová : 1853 – 1924 : První česká lékařka ve Švýcarech, Praha, 1937.

⁸² Julie Kurková (někde též uváděna jako Marie) připravující se na přijetí na filozofickou fakultu, zemřela během svého „středoškolského“ studia.

⁸³ Univerzita v Curychu (jako jedna z prvních v Evropě) zpřístupnila ženám studium medicíny roku 1863. Možnost univerzitního studia žen však dlouho platila jen pro cizí státní příslušnice. (Koncem sedmdesátých let zde studovala i průkopnice vyššího ženského vzdělávání a pozdější obhájkyň ženských práv Američanka Martha Carey Thomas /1857-1935/. Svá studia započala na univerzitě v Lipsku, odkud však záhy odešla do Švýcarska, neboť lipská univerzita neudělovala ženám doktorské

roku 1880 graduována a o dva roky později také promována. Bayerová studovala převážně v Bernu. Zde získává roku 1881 doktorát veškerého lékařství a téhož roku absolvuje své promoce.

První organizované snahy o zpřístupnění domácích univerzit se datují rokem 1890. Toho roku, ještě před založením „Minervy“, se Ženský výrobní spolek postavil v čelo petice, jejímž prostřednictvím se její signatářky dožadovaly přípuštění k univerzitním studiím na filozofické a lékařské fakultě za stejných podmínek, jaké měli mužští studenti.⁸⁴ Nejen díky dlouholeté osvětové činnosti Ženských listů se k petici připojily téměř všechny (asi 60) české ženské spolky a jednoty a připojilo se dokonce i několik mužských signatářů⁸⁵, takže petice nakonec čítala 4812 podpisů. Další samostatné petice podobného obsahu pak byly vypraveny z Plzně a okolí (700 podpisů), Pražským spolkem akademiků Jungman, Rusínkami z Haliče a vídeňskými ženskými spolky. Výše zmíněné žádosti předložil říšské radě 11. března 1890 poslanec Karel Adámek, jemuž k otisku petice Ženského výrobního spolku Krásnohorská mj. poznamenala: „Jsem přesvědčena, že ani nejskvělejším hájením věc ta si v Rakousku jedním rázem neproklestí průchodu, avšak právě tak pevně jsem bezpečna, že příznivé vyřízení otázky té jest pouhou věcí času, i záleží mi na tom, aby se české ženy nenechaly předstihnouti iniciativou rakouských Němkyň, a též, aby interes ten kulturní v Rakousku první své parlamentární zastávce nalezl mezi českými vzdělanci.“⁸⁶ Nakonec zůstala petice, jak Krásnohorská správně předpokládala, nevyřízena. Přesto bylo možno slavit první drobný úspěch. Jak už jsme se zmínili, císař v dubnu toho roku povolil první ženě v Rakousku provozovat lékařskou praxi.

14. května 1891 na sjezdu žen ve Vídni vznikla další petice vznášející obdobné požadavky jako žádost česká. Za snahy obou zmíněných petic se pak na půdě parlamentu postavili někteří poslanci, mj. též pánové Blažek a Masaryk. Masaryk 30. června 1891 ve

tituly a během výuky zde byly studentky nuceny sedět za speciální zástěnou, aby nerozptylovaly ostatní /mužské/ studenty.)

⁸⁴ Petice zároveň vznášela požadavek zpřístupnit ženám učitelské posty na vyšších dívčích ústavech a umožnit ženám provozovat lékařské povolání v zemích mocnářství.

⁸⁵ Jak ale podotýká Eliška Krásnohorská ve svých vzpomínkách, „...nejeden z těchto signatářů neopomněl připomenout, že podepisuje jen pro švandů, neboť celá věc jest nevinně směšná a nic z ní stejně nebude“.

⁸⁶ K. Adámek, Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. In: Ženské listy, Praha, 1913, str. 1.

své řeči upozornil na nedostatky rakouského středního školství a zmínil se o potřebě druhé české univerzity. Poslanec Blažek promluvil 1. července o vadách a nedostacích zejména českých vysokých škol a hájil požadavek přípuštění žen na filozofickou a lékařskou fakultu. 30. 10. 1891 pokračoval ve své červnové řeči poslanec Masaryk. V první části svého proslovu navrhl reformu středního školství a druhou část věnoval otázce vzdělávání žen, kde se přimlouval za možnost jejich středo a vysokoškolského studia a za aktivnější roli státu při zakládání takových škol, které by toto studium umožnily.⁸⁷ Následovaly další nesčetné petice, výzvy a žádosti adresované rakouské vládě nejrůznějšími ženskými spolky a sdruženími.

S tím jak se přibližovala maturitní zkouška prvním žačkám ‚Minervy‘, sílil tlak na rakouskou vládu, aby mohly tyto v případě zájmu pokračovat v dalších studiích. Roku 1894 podal spolek Minerva v tomto smyslu další žádost, na kterou odpověděl akademický senát české univerzity tak, že univerzita sama nemá právo přijímat ženy jako řádné posluchačky, ale dle stávajících zákonů je může připustit jen jako hospitantky. Téhož roku ministr vyučování Madeyski upozornil intervenujícího poslance Václava Kounice, že dříve než by bylo možné povolit ženám univerzitní studium, by bylo nutné, aby ministerstvo vnitra rozhodlo, zda lékařky v Rakousku připustí k praxi. Spolek ‚Minerva‘ na to podal v prosinci téhož roku žádosti k oběma ministerstvům, upozorňující, že vláda sama ustanovila lékařky v Bosně a Hercegovině⁸⁸ a že žačky ‚Minervy‘ na tuto skutečnost reflektují.

Nadešel maturitní rok 1895 a studentky ‚Minervy‘ neměly stále žádnou jistotu, že budou přijaty na univerzitu. Jejich žádosti za přípuštění k maturitní zkoušce byly sice kladně vyřízeny, ale 3. ledna 1895 rozhodlo ministerstvo kultu a vyučování nevyhovět dalším žádostem, dožadujících se aby byla žákyním na jejich maturitní vysvědčení

⁸⁷ srv. Harmach, Kamil. *Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament*. In: *Československé studentky let 1890 – 1930*. Praha, 1930, str. 20 – 25. Masaryk, T., G.: *Parlamentní projevy 1891 – 1893*. Praha, Masarykův ústav AV ČR, 2001, str. 122 – 124.

⁸⁸ Roku 1891 ustanovila vláda MUDr. Annu Bayerovou lékařkou v Dolní Tuzle v Bosně a v roce 1893 po vyzvání bosensko-hercegovské vlády se stala MUDr. Bohuslava Kecková ženskou lékařkou mohamedánek v Mostaru. Od téhož roku působila v Bosně a Hercegovině další rakouská státní příslušnice ve Švýcarsku vystudovavší Theodora von Krajewska roz. Kosmowska (1854 Varšava) a od roku 1899 pak ještě Gisela Kuhn roz. Rosenfeld-Roda /znovu provdaná Januszewska/ (1867 Drnovice). srv. M. Stern, Gabriele Possanner von Ehrenthal, *die erste an der Universität Wien promovierte Frau*. In: W. Heindl; M. Tichy Hg., *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück. Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*, Wien, 1990, s. 196, 217.

připsána klauzule o dospělosti k návštěvě univerzity (jako tomu bylo u mužských maturantů). Díky tomu bylo nezbytné se při univerzitním senátě a při lékařské a filozofické fakultě domáhat toho, aby byly žačky ‚Minervy‘ po zdárně odbyté maturitní zkoušce připuštěny na univerzitu alespoň jako hospitantky. Za tím účelem se 21. března 1895 odebral ředitel ‚Minervy‘ František Prusík s Eliškou Krásnohorskou, místopředsedkyní ‚Minervy‘, jako deputace k univerzitnímu rektorovi prof. Arnoldu Spinovi. Vedle toho navštěvovali jednotlivé profesory českých fakult filozofické a lékařské i jednotlivé univerzitní senátory. Při tom zjišťovali, že oslovení mají o existenci Minervy a jejím poslání pramálo znalostí, a proto napsal ředitel Prusík o ‚Minervě‘ 27. března článek do Politika, který pak následně rozeslal všem univerzitním profesorům obou zmíněných fakult i všem senátorům. Den předtím 26. března pak podal ředitel děkanátu filozofické fakulty žádosti 11 žaček za připuštění ke studiím na zmíněné fakultě, a sice: 2 ke studiu klasické filologie, 2 moderní filologie, 4 dějepisu, 2 matematiky a fyziky, 1 přírodovědy⁸⁹. 25 dubna předložil žádosti 5 žaček, které měly zájem o studium lékařství, aby mohly být připuštěny k hospitování těch přednášek, které měli medikové navštěvovat na filozofické fakultě. Téhož dne byly ředitelem předloženy podobné žádosti i na fakultě lékařské. Zatímco filozofická fakulta studentky jako hospitantky přijala, česká lékařská fakulta připsala ze dne 22. června 1895 tyto žádosti odmítla⁹⁰, „...ježto prý dle platných předpisů ženy pouze výjimečně a při zvláštních okolnostech k univerzitním přednáškám připouštěny býti mohou“. Žačky se proto obrátily na německou pražskou lékařskou fakultu, kde byly především díky přimluvě prof. Rabla, jenž měl dobré zkušenosti s ženským studiem na švýcarských univerzitách, nakonec přijaty⁹¹.

⁸⁹ Od školního roku 1895/96 na filozofické a lékařské fakultě univerzity Karlovy začaly studovat první absolventky ‚Minervy‘, a to:

na lékařské fakultě: Anna Honzáková, Rosalie Machová, Bohumila Peigerová;

na filozofické fakultě: Růžena Corvinová, Marie Fabiánová, Jindřiška Hrabětová, Božena Jiráňková, Božena Rudolfová, Olga Šrámková, Helena Tuskanyová a Olga Vávrová.

⁹⁰ Pouze profesori Janovský, Maydl a Reinsberg podali jako reakci na rozhodnutí fakulty separátní vótum ženám příznivé.

⁹¹ Nacionální ‚kvas‘ konce 19. století nakonec přinesl pozitivní změnu v nazírání celé problematiky zástupci české lékařské fakulty. Ta již na jaře 1896, ve snaze nevypadat méně pokrokově než fakulta německá, připustila ženy za hospitantky. České studentky však z vděčnosti k profesoru Rablovi zůstaly na německé fakultě celý druhý rok a i začátek třetího, a to až do velkých národnostních bouří (z konce roku 1897), kdy přestoupily na českou fakultu.

Stejně tak i v tomto případě bylo studium pro ženy obtížnější. Řádné studium jim dosud nebylo povoleno, takže studentky, jako hospitantky, nepožívaly stejných akademických práv, jako jejich mužští kolegové. Nepochybně i nároky na ně kladené byly mnohem vyšší. „Mnoho lidí má přísnější měřítko na studentky než na studenty. U chlapce je přirozené, že jde na střední a vysokou školu – je to jeho právo, skoro povinnost. Dívka však má prý studovat jen tehdy, má-li výjimečné nadání.“⁹² A nakonec i nejistota, „... že ze vši námahy třeba nic nebude, jak bylo skoro všeobecným míněním, s nímž se před studentkami nikdo netajil, mohla otrásti pracovní náladou.“⁹³

Koncem roku 1896 podaly hospitující studentky žádost za připuštění k řádným studiím. Žádost pak předal osobně ředitel ‚Minervy‘ Jiljí V. Jahn do rukou ministra Gautsche, který přislíbil v dané věci podniknout určitá opatření. 23. března 1897 pak skutečně ministr povolil ženám řádné studium filozofie na veškerých rakouských univerzitách.⁹⁴ Umožněno bylo studium řádné (s prospěchem vykonaná maturitní zkouška na gymnáziu) a mimořádné (absolvování téhož ústavu, dívčího lycea, pedagogia, vyšší dívčí školy), zároveň byly studentkám dva roky hospitací započítány do řádných studií. V ministerském věstníku však také, jako dodatek, nebylo opomenuto poznamenání, uvádějící rozhodnutí do patřičných souvislostí: „Na to však nepomýšlí, aby děvčatům bez omezení byl otevřen přístup ku gymnáziím a reálkám, zařízeným pro potřeby mládeže mužské, a po té dále do všech povolání, jež jsou již muži zabrána s dostatkem nebo dokonce až s nadbytkem. Bylot' by spojeno s vážným nebezpečím pro tělesnou povahu a přirozené povolání ženy a neobešlo by se ani bez těžké újmy muže, jehož způsoblost výdělečná by v boji se soutěží mohla snadno na míru sklesnouti, jež by utvoření a

⁹² J. Vaňásková (VIII. C), *Dívka a studium*. In: *K 50 výročí založení ústavu*, str. 17. V té samé publikaci PhDr. Libuše Scholzová prezentuje stanovisko přesně opačné: „Studium mělo by však vždy býti vymožeností jen pro zvláště nadané ženy“. L. Scholzová, *Padesát let prvního českého dívčího gymnasia*, in: *K 50 výročí založení ústavu*, Praha, 1940, str. 5. Odvolává se při tom na zakladatelku ‚Minervy‘ Elišku Krásnohorskou, jež ve spolkové zprávě ze školního roku 1904/05 podpisuje prohlášení, v němž se rozhořčeně vytýká, že se děje pokus otevřít nové, konkurenční gymnázium. Argumentuje zde, že „...počet abiturientek vycházejících z ‚Minervy‘ jest více než dostatečný pro ona povolání, která jim v praxi lze očekávatí“ a „fatalita učeného ženského proletariátu co nevidět se pocítí“.

⁹³ Albína Honzáková, *Vzpomínky a úvahy k prvnímu jubileu gymnasia Minervy*. In: *XXV. výroční zpráva Minervy městského reálného gymnasia dívčího v Praze*, Praha, 1915, str. 31.

⁹⁴ Ministr Vlasíček připouští v *Uhrách ženy ke studiím na filozofické a lékařské fakultě již o vánocích roku 1895* ovšem s tou podmínkou, že o každé žádosti má zvláště rozhodovat profesorský sbor a ministerstvo.

vydržování rodiny ztěžovala nebo vylučovala. Jak mají se však poměry u nás, nehovělo by takovéto povolení ani obecnější potřebě širokých vrstev lidu, čímž jediné bylo by lze z toho vycházející náklady veřejné ospravedlniti.⁹⁵ Jak se ještě ve výroční zprávě Minervy dodává, pohnutkou k povolení řádného studia na filozofické fakultě byla zřejmě představa absolventek fakulty jako budoucích učitelek na vyšších dívčích a lyceích, které byly shledávány jako nejvhodnější vzdělávací instituce pro dívky.

V roce 1896 vydala Vídeňská lékařská komora usnesení, v němž navrhovala připustit ženy k veškerým, nejen lékařským, univerzitním studiím za stejných podmínek, které byly zákoně platné pro muže a obdobné usnesení učinila posléze i medicínská fakulta české univerzity v Praze. Přesto se studentkám medicíny, které měly ve třetím ročníku skládat již prvé rigorózum, stále nedostávalo kladného rozhodnutí ohledně jejich žádostí o připuštění k řádnému studiu. Koncem čtvrtého roku svého hospitování se proto studentky Machová, Nová a Honzáková na vyzvání dvorního rady Bělohoubka vydaly osobně intervenovat do Vídně k ministru vyučování. Audience byla na poslední chvíli odřeknuta, takže žadatelky se nakonec setkaly jen s referentem, jemuž byly jejich žádosti postoupeny. Jak vzpomíná Anna Honzáková v publikaci vyšlé ke čtyřicátému výročí založení ‚Minervy‘, odpovědí referenta byl „...několikrát opakovaný podiv, že právě v Praze u Češek se projevila touha po studiu medicíny a rada, aby šly studovat do ciziny.“ Nakonec byly přijaty ještě sekčním šéfem Vilémem Hartlem, jenž studentky ujistil, že když už je nechali tak dlouho hospitovat, umožní jim také řádné ukončení jejich studií. Příští rok, kdy se Hartl stal ministrem vyučování, tento svůj slib splnil, a 3. 9. 1900 bylo vydáno ministerské vynesení o řádném studiu medicíny a lékárnictví.⁹⁶ Jako dodatek pak 28. dubna 1901 vyšlo vynesení, jež umožňovalo ženám na jejich maturitní vysvědčení připojit klauzuli: „Ježto tedy zkoušenka zákonným požadavkům vyhověla, vydává se jí tímto vysvědčení dospělosti k návštěvě university (pokud jest dle platných předpisů ženským dovolena)“.

⁹⁵ Sedmá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1896/97, Praha, 1897, str. 8.

⁹⁶ srv. Honzáková, K zápasu o lékařské studium, in: Československé studentky let 1890 – 1930, Praha, 1930, str. 66 – 76.

V roce 1900 složily první posluchačky filozofie státní zkoušky, jmenovitě Božena Jiránková (čeština a němčina) a Jindřiška Hrabětová (matematika a fyzika). A první žačky ‚Minervy‘, úspěšné absolventky univerzitních studií, se pak navracely na svou střední školu, teď již jako vyučující. Konečně se přiblížil i okamžik první ženské promoce na pražském vysokém učení.⁹⁷ Marie Zdeňka Baborová, dcera řídícího učitele z Prahy, obhájila svou disertační práci nazvanou ‚Úvod ke studiu o tukovém tělese členovců‘ a 17. 6. 1901 byla ve Velké aule Karolina slavnostně promována za přítomnosti mnoha významných osobností českého kulturního a politického života. Přítomni byli například František Ladislav Rieger, pražský primátor Vladimír Srb, bývalý rakouský ministr prof. Josef Kaizl, dvorní rada prof. Jan Gebauer, profesori Jaroslav Vrchlický, Hostinský a Goll, spisovatelka Tereza Nováková a Charlotta G. Masaryková. Kromě toho byli přítomni vyučující, u nichž Baborová skládala svá rigoróza, a to Vejdovský, Palacký, Masaryk a Drtina. V krátkém rozhovoru spočinul s Baborovou i sám císař František Josef při své návštěvě Prahy. 17. 3. 1902 promuje pak první lékařka Anna Honzáková.⁹⁸

⁹⁷ První ženou v Českých zemích, která na jejím území úspěšně zakončila řádná vysokoškolská studia doktorským titulem byla Marie Zdeňka Baborová /provdaná Čiháková/ (17. 1. 1877 v Praze - 29. 9. 1937). Maturovala v roce 1896 a byla posluchačkou zoologie a geografie na filozofické fakultě. Ve většině české literatury je Baborová mylně považována za vůbec první ženu, jež na území Rakousko-Uherské monarchie získala doktorát. Ve skutečnosti první ženská promoce proběhla již v roce 1897 na Vídeňské univerzitě. Druhého dubna zde absolvovala svou druhou promoci Gabriele Possanner von Ehrenthal (1860 Ofen /dnes Budapešť/ - 1940 Vídeň). V roce 1887 maturovala jako externistka na Akademickém gymnáziu ve Vídni a v letech 1888 - 1893 studovala na lékařské fakultě ve Švýcarsku, kde také roku 1894 absolvovala svou první promoci. Po svém návratu do Vídně, se snažila o uznání svého diplomu, aby zde také mohla začít provozovat praxi. Po mnoha peripetiích jí bylo nakonec přislíbeno uznání jejího předchozího studia pod podmínkou, že opětovně složí závěrečné zkoušky na Vídeňské univerzitě. To se také stalo a po jejich úspěšném zvládnutí, proběhla výše zmíněná slavnostní událost. srv. M. Stern, Gabriele Possanner von Ehrenthal, die erste an der Universität Wien promovierte Frau, in: W. Heindl; M. Tichy Hg., Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück... Frauen an der Universität Wien (ab 1897), Wien, 1990, s. 189 - 213. Druhou ženou, která skládala na území monarchie doktorské zkoušky byla Gabriele von Wartensleben (roz. Adrian-Werburg) (nar. 1870). V roce 1895 složila maturitní zkoušku v Curychu a zde také, vedle Heidelbergu, probíhalo její univerzitní studium klasické filologie a archeologie. Zbytek studia absolvovala na Vídeňské univerzitě, kde 3. 5. 1900 promovala. srv. Der erste weibliche Doctor der Philosophie in Österreich. In: Österreichische Lehrerinnen-Zeitung, 1900, Jg. 8, Nr. 10, s. 155 - 157. První ženou, která na území monarchie dosáhla doktorátu a zároveň i na jejím území svá studia započala, byla Cäcilie Wendt (nar. 1875 Opava). Jako privatistka absolvovala opavské gymnázium a poté započala studovat matematiku a fyziku na filozofické fakultě Vídeňské univerzity a 19. 6. 1900 zde byla také promována. srv. Die ersten weiblichen Doctoren der Philosophie an der Wiener Universität. In: Frauen - Werke, 1900, Jg. 7, Nr. 6, s. 1 - 3.

⁹⁸ Anna Honzáková (1875 v Kopidlně - 1940), dcera lékaře, maturovala v roce 1895, disertace ‚Jak chránit dítě před nákazou tuberkulosní‘.

Přes tyto nesporné úspěchy zůstávaly stále ještě některé fakulty ženám nepřístupné. Prvé žadatelce za řádné studium práv bylo povoleno mimořádné posluchačství již roku 1899. Poté se zapisuje každoročně na právnickou fakultu pravidelně několik hospitantek, které ale po několika měsíčním marném čekání na vyřízení svých žádostí o připuštění k řádnému studiu, svých právnických studií zanechávají. Roku 1900 vyzvalo ministerstvo kultu a vyučování právnické fakulty, aby podaly dobrozdání o právnickém studiu žen. Česká právnická fakulta se vyslovila, aby ženy byly připouštěny jako posluchačky řádné popřípadě mimořádné, přesto řádné studium na právnické fakultě bylo ženám umožněno až po první světové válce. Podobně profesorský sbor české vysoké školy technické vyšel vstříc přání abiturientek středních škol a žádal v roce 1911, aby mohly být řádnými posluchačkami na technice. Stejně tak Sdružení akademicky vzdělaných žen⁹⁹ založené 10. října 1908 si jako jeden ze svých cílů vytklo zpřístupnit ženám výše zmíněné fakulty. Nakonec i „technika“, podobně jako ostatní vysoké školy, byla zpřístupněna až s příchodem první republiky. Ministerským výnosem byly ženy připuštěny za řádné posluchačky k technickým studiím 7. dubna 1919, na právnické fakulty 22. dubna téhož roku a o rok později na Akademii výtvarných umění. Ing. arch. Milada Pavlíková-Petříková¹⁰⁰ skládá státní zkoušku jako první žena na technice roku 1921. Téhož roku úspěšně absolvuje první žena s. Bochořáková Akademii výtvarných umění. 19. prosince 1922 promovala na právnické fakultě první žena JUDr. Anděla Kozáková^{101 102}.

⁹⁹ Ve spolkové stanovy si vetklo především hájit zájmy akademicky vzdělaných žen a udržovat styk mezi studentkami a absolventkami vysokých škol. V roce 1918 se sdružení dobrovolně rozešlo, neboť se domnívalo, že v novém státě nebude samostatných ženských korporací zapotřebí. V Londýně roku 1920 ale vzniká Mezinárodní sdružení akademických žen (*International Federation of University Women*) a jako reakce na to je založeno roku 1921 Sdružení pro zájmy posluchaček a absolventek vysokoškolských, které se stává téhož roku členem výše zmíněného sdružení mezinárodního. Jeho cílem bylo „...pracovati k lepšímu porozumění a přátelství mezi akademicky vzdělanými ženami všech národů světa. Poskytování stipendií jak mladším studentkám, tak i graduovaným ženám k další vědecké práci, a poskytování ubytování ženám cestujícím za studijními účely“. E. Formanová, Vznik a cíle Mezinárodního sdružení akademických žen. In: Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (vznik a program), Praha, 1927.

¹⁰⁰ Milada Pavlíková-Petříková (1895 – 1985), první česká architektka, neter MUDr. Anny Honzákové a PhDr. Albíny Honzákové, maturovala v roce 1914, autorka řady architektonických projektů v Praze.

¹⁰¹ Anděla Kozáková-Jírová (1897 - 1986) studovala na reálném chlapeckém gymnáziu v Rokycanech a maturovala v roce 1918. V letech 1918 – 1922 absolvovala právnickou fakultu. Stala se také první notářkou v Československé republice; později vedoucí představitelka čs. exilového ženského hnutí.

¹⁰² srv. A. Honzáková red. Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou, Praha, Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 59.

Od roku 1901, kdy získala Marie Zdeňka Baborová první doktorát na české univerzitě, do roku 1918, absolvovalo úspěšně rigorózní zkoušky 105 žen, z toho bylo 61 MUDr. a 44 PhDr. Na německé univerzitě za období let 1908¹⁰³ až 1918 to bylo 55 žen, z toho 22 lékařek a 33 absolventek filozofické fakulty.¹⁰⁴ Za první republiky můžeme již také nalézt první ženy vyučující na vysokých školách. První docentkou se v roce 1925 stala Dr. Milada Paulová na filozofické fakultě univerzity Karlovy (obor dějiny). Další pak následovaly Dr. Flora Kleinschnitzová (čeština), Dr. J. Vacková (archeologie), na lékařské fakultě Komenského univerzity v Bratislavě Dr. Kuklová (interní lékařství), a na právnické fakultě univerzity Karlovy Dr. Jaroslava Veselá (trestní právo a řízení).¹⁰⁵

¹⁰³ Na německé univerzitě promovala první žena v roce 1908. Byla jí Pražačka Hedwig Fischmann (disertace – Francouzská revoluce v německém dramatu). V roce 1909 pak promovala první lékařka.

¹⁰⁴ srv. M. Štemberková, *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od roku 1901 do konce 1. světové války*. In: J. Pešek; V. Ledvinka ed., *Žena v dějinách Prahy*, Praha, Scriptorium, 1996, str. 213 - 234.

¹⁰⁵ Když pomíneme výjimku, kterou představovala ve dvou případech Boloňská univerzita v 18. století, první profesorkou v novodobých dějinách se stala matematička Sofie Kovalevská (1850 – 1891), která obdržela v roce 1884 profesuru na univerzitě ve Stockholmu. Giuseppina Cattani (1859 – 1914) se stala roku 1887 v Turíně a roku 1889 v Boloni soukromou docentkou všeobecné patologie. Fyzička Marie Curie (1867 – 1934) se stala v roce 1909 první profesorkou na Sorbonně. srv. *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. III, Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800 – 1945), hrsg. v. Walter Rüegg, München : C. H. Beck, 2004, s. 121.

7. Dívčí lycea a reálná gymnázia

Kdyby byl v této chvíli náš výklad ukončen, opomenuli bychom nedílnou součást vývoje středoškolského dívčího vzdělávání, která předcházela plnému rozvoji koedukace za první republiky. Na přelomu 19. a 20. století můžeme nalézt dvě specifické středoškolské instituce, a to dívčí lycea a dívčí reálná gymnázia, která umožňovala dosažení maturity, a tím za jistých okolností i univerzitní studium.

Vzhledem k tomu, že stát koncem 19. století umožnil ženám studium na některých univerzitních fakultách, včetně jeho řádného zakončení, vyvstala otázka koncepčního řešení, umožňujícího dívkám dosažení maturity a zároveň sjednocujícího dosud značně nejednotnou podobu vyššího dívčího vzdělávání. Nabízející se možnost koedukace na stávajících ústavech chlapeckých byla zamítnuta, takže nakonec ministerstvo kultu a vyučování „řeší“ problém zavedením dívčích lyceí výnosem ze dne 11. 12. 1900 (o otázce koedukace na středních školách pojednává následující kapitola). Většina vyšších dívčích škol, pokud do té doby nezanikla, se skutečně také časem přeměnila na lycea.¹⁰⁶ Vznik prvního dívčího lycea v Čechách založeného na základě nových předpisů, Städtisches Mädchenschuleum s německou vyučovací řečí v Brně, byl úředně potvrzen 21. května 1901. První lyceum s českou vyučovací řečí pak následovalo záhy 5. června 1901 přeměnou z dosavadní brněnské vyšší dívčí školy.

Statut lyceí a jejich učební osnovy byly stanoveny jako prozatímní, s cílem, aby se teprve praxí dospělo k jejich optimální podobě. Podle těchto osnov je patrné, že nově založené školy měly tendenci oproti vyšším dívčím školám směřovat přeci jenom více ke gymnaziálnímu obsahu výuky (viz. Příloha I). Zásadním rozdílem mezi vyššími dívčími školami a nově založenými ústavami byl ten, že lycea se po splnění některých požadavků ministerstva, stávala ústavami s právem veřejnosti. Jejich absolvování tedy, na rozdíl od vyšších dívčích, přinášelo lycejním absolventkám oprávněnost k výkonu některých úřednických povolání. Vedle toho bylo studium na lyceu zakončeno fakultativně maturitní zkouškou, která opravňovala její držitelku ke studiu na univerzitě, ovšem pouze jako mimořádnou posluchačku (třileté studium na filozofické fakultě a dovršení věku 22 let

¹⁰⁶ Poslední vyšší dívčí s německým vyučovacím jazykem byla Jablonecká škola, která se přeměnila na lyceum v roce 1919. Poslední takovou českou školou byla pražská vyšší dívčí, která definitivně zanikla až v roce 1934.

opravňovalo hlásit se ke zkouškám způsobilosti na dívčích lyceích; zkouška z latiny na některém veřejném gymnáziu a čtyřleté studium na medicíně vedlo k profesi lékárnické).¹⁰⁷ Pokud se ovšem chtěla absolventka hlásit na univerzitu jako posluchačka řádná, musela absolvovat vedle maturity lycejni ještě doplňkovou maturitu na chlapeckém reálném gymnáziu. Přestože se promíjela zkouška z řečtiny, sestávala tato doplňující maturita především z předmětů, které se na lyceích buď nevyučovaly vůbec nebo v porovnání s reálným gymnáziem pouze v omezeném rozsahu. Takové vědomosti si uchazečka o řádné univerzitní studium mohla osvojit buď soukromě nebo v rámci dvouletého reálně gymnazijního kurzu (ten existoval pouze u lycea v Praze na Vinohradech, ale až od roku 1912 tedy až po provedené reformě lyceí a u německého lycea v Brně od roku 1910), případně jako hospitantka na chlapeckém gymnáziu.

Základním nedostatkem lyceí tak bylo především to, že na rozdíl od chlapeckých gymnázií byla lycea pouze šestiletá a jak na to upozornila Renata Tyršová, když odmítala přeměnu vyšší dívčí v Praze na lyceum, nenabízely nově zřízené ústavy ani ucelené vzdělání středoškolské, ani dostatečné vzdělání praktické. Smysl takových rozdílů mezi chlapeckými a dívčími středními školami, vysvětlil v roce 1910 velmi výstižně a za použití tradiční argumentace ředitel Chrudimského lycea Jiří Klíma: „Zřizovati osmitřídni střední školy, stejné s dosavadními typy chlapeckými nedoporučuje se pak proto, že nepřihlížejí k osobitému povolání ženině; kromě toho vedly by ženu nejobvyklejší u nich cestou ke studiu vysokoškolskému více, než jest žádoucí.“¹⁰⁸ Vzhledem k výše uvedeným nedostatkům, nezískaly si nové ústavy příliš velkou popularitu mezi veřejností, jejíž pohled

¹⁰⁷ Jak správně upozorňuje Drtina, studentky lycea, které se ucházely o post lycejni učitelky měly situaci ztíženou tím, že jednou z podmínek k přípuštění ke zkoušce způsobilosti bylo dosažení věku 22 let. Přitom do prvního ročníku lycea byly standardně přijímány žákyně desetileté, po šestiletém studiu vstupovaly na filozofickou fakultu a zde po tříletém studiu dovršily teprve 19 let svého věku. Takže uchazečka musela další tři roky čekat, aby mohla být přípuštěna k výše zmíněné zkoušce. srv. F. Drtina, *Dívčí školství u nás a jinde*, Praha, 1905, str. 44.

¹⁰⁸ J. Klíma, *K reformě lyceí*. In: Čtvrtá výroční zpráva městského dívčího lycea v Chrudimi za školní rok 1909 – 1910, Chrudim, 1910, str. 7. Cílem nově založených škol bylo poskytnout „...dívčím se zvláštním zřením k moderním řečem a jejich literatuře vyššího, zvláštní povaze ženy odpovídajícího všeobecného vzdělání, než jaké může podati obecná a měšťanská škola, a tím zároveň je připravovala pro různá povolání“. J. Kollmann, *Organisace a vývoj dívčích lyceí se zvláštním zřetelem k dívčímu lyceu na Královských Vinohradech*, in: Pátá výroční zpráva dívčího lycea na Královských Vinohradech za školní rok 1912 - 1913, Praha, 1913, s. 5. Jednoznačně tak zde byl zdůrazněn praktický zřetel lyceí, a v tomto smyslu se nesly i první změny týkající se těchto škol, které rozšiřovaly možnosti praktického uplatnění jejich absolventek.

na ně se nezlepšil ani po změnách organizace těchto škol v roce 1912 a do jisté míry i přispěl k jejich zániku po první světové válce.¹⁰⁹

Nepříliš vydařená podoba lyceí, nepřinášející především plnohodnotné středoškolské vzdělání, vedla ke kritice těchto ústavů a ovlivnila i podobu jejich definitivních stanov, přijatých v roce 1912.¹¹⁰ Podle těchto definitivních stanov se lycea skládala ze čtyř tříd nižších, rovnocenných s nižším gymnáziem nebo nižší reálkou a vyšším stupněm, který mohl nabývat tří různých podob, dle uvážení provozovatele lycea. Buď mohly být ponechány dosavadní dva vyšší lycejni ročníky (V. a VI., příp. mohl být i sedmý) s mírně pozměněnou osnovou nebo dvou až trojtřídní odborná škola připravující pro praktická povolání (pedagogické, obchodní, průmyslové kurzy apod.) nebo připojeny čtyři třídy reformního reálného gymnázia zakončeného maturitou opravňující k řádnému studiu na univerzitě. Tyto tři možné varianty vyššího lycejniho stupně mohly zároveň existovat vedle sebe v rámci jednoho ústavu, a tím tak umožňovaly svobodně si volit jednu ze tří nabízených variant, aniž by žačka musela opouštět školu, na které dosud studovala. V rámci lycea se tak vlastně sešly, nebo mohly sejít, všechny tři dosavadní podoby dalšího dívčího vzdělávání: prakticko-odborné, gymnaziální a lycejni, s tím, že bylo vhodně oddáleno rozhodnutí o dalším směřování studentky do vyšších ročníků.

Přes nepochybně zajímavou podobu, kterou mohly tyto ústavy nabývat, byla problémem právě ta skutečnost, že to jakou podobu škola nakonec skutečně získala, se ponechávalo zcela na vůli jejich jednotlivým zřizovatelům (neexistovalo žádné státní lyceum, pouze spolková nebo soukromá), takže ne všechna lycea v sobě obsahovala všechny zmíněné varianty.¹¹¹ K tomu se přidala ještě reorganizace přípravy lycejních

¹⁰⁹ Například na Moravě i po zmíněných reformách počet žaček na lyceích rychle klesal a zvyšoval se podíl studentek hospitujících na chlapeckých školách. srv. K otázce existence dívčích škol středních, in: Věstník českých profesorů, 1914, roč. 21, čís. 1, str. 11 – 13.

¹¹⁰ Tomu předcházela vládní anketa o reformě lyceí, pro kterou vydal Věstník českých profesorů jako jakýsi mluvčí středoškolských profesorů doporučení hájící zachování šestiletých lyceí, ke kterým by měly být přiřazeny dvouleté nastavbové kurzy pro ty studentky, které usilovaly o přijetí na univerzitu jakožto řádné posluchačky. Nakonec anketa proběhla nenadále dříve, ještě předtím než mohlo být toto doporučení uveřejněno. srv. K nastávající vládní anketě o reformě lyceí, in: Věstník českých profesorů (část pedagogická), 1911, roč. 18, č. 2, str. 81 – 83.

¹¹¹ Čistě lycejni ráz si zachovaly školy v Brně, Chrudimi, Ostravě, Olomouci, Praze II (u sv. Voršily) a Praze VII, vyšší ročníky reformního reálného gymnázia nabízela lycea v Českých Budějovicích (od roku 1918), Hradci Králové (1912), Jičíně (1915), Plzni (1916), Praze II (pražská vyšší dívčí škola – 1920) a Smíchově (1914). Jedině lyceum na Královských Vinohradech nabízelo obě varianty, tedy šestitřídní lyceum spolu s vyššími třídami reformního reálného gymnázia, a to v letech 1915 – 1919.

učitelek, které se dle rozhodnutí ministerstva z 15. června 1911 měly připravovat podle nových pravidel. Příprava těchto učitelek byla tímto postavena zcela na roveň ostatním středoškolským učitelům, což značně komplikovalo situaci těm učitelkám, které prošly přípravou podle starých pravidel a mohly tudíž vyučovat pouze na nižším stupni lycea. Pokud chtěla lycejní učitelka, mající svou aprobaci založenou na starých předpisech, učit i na vyšších stupních lycea, tedy v mnoha případech českých lyceí po roce 1912 na reformním reálném gymnáziu, musela si doplnit požadované vzdělání středoškolské, stejně jako státní zkoušky, a to do roku 1915/16, kdy vstoupily nové předpisy v platnost.¹¹² Přes počáteční rozvoj lyceí (mohl je zřizovat prakticky kdokoli), se tak vzhledem k dalším rozhodnutím státu¹¹³ jevila jejich další existence jako problematická, takže nakonec ministerstvo ve snaze sjednotit dívčí střední školství doporučuje roku 1921 přeměnit je na střední školy s nižšími reálnými třídami a vyššími třídami reformního reálného gymnázia. Následujícího roku je pak definitivně ruší, takže lycea buď zanikají nebo se ve většině případů mění v reformní reálná gymnázia.

Velkým přímluvcem lycejního vzdělávání dívek byl František Drtina, jenž v něm spatřoval vhodnou obdobu středoškolského mužského vzdělávání. Drtina ovšem navrhoval rozšířit lycea ještě o dva následné ročníky, jejichž náplň by se lišila dle druhu specializace, a jimiž by lycea, co se délky studia týče, nabyla podoby chlapeckého gymnázia. Tento záměr se sice nakonec podařilo do jisté míry uskutečnit, ovšem nikoli v rámci lyceí, ale vznikem zcela nové instituce, a to dívčího reálného gymnázia.¹¹⁴

Mezi německými ústavy převažovaly ty s čistě lycejním rázem: Jihlava, Jablonec nad Nisou, Olomouc, Ústí nad Labem, České Budějovice, Karlovy Vary, Plzeň, Liberec, Teplice, Znojmo, Opava a Ostrava (v roce 1917 zde byla sice zavedena gymnaziální paralelka, ale pro nedostatek žákyň byla opět zrušena). Paralelní třídy lycea a reformního reálného gymnázia nabízela německá lycea v Brně (1913) a v Praze (1915). V Chebu sice měly vzniknout vyšší třídy reformního reálného gymnázia, ale tato změna vešla v platnost teprve roku 1920, tedy rok před změnou školy na tradiční reformní reálné gymnázium. Je ovšem pravdou, že školy v Jablonci, Olomouci a Ústí trvaly jakožto lycea jen velmi krátce (k tomu srv. Příloha VII). srv. R. Neuhöfer, *Středoškolské studium dívčí*, in: *Deset úvah o středním školství*, Praha, 1930, str. 48 – 65.

¹¹² M. Gebauerová, *K otázce existence lycejních učitelek*, in: *Ženské studium na českých školách středních a vysokých*, Praha, 1917, str. 174 – 179.

¹¹³ Vedle již zmíněné komplikace s aprobační stávajícími lycejními učitelkami, byl též absolventkám lycea znemožněn přístup ke studiu farmaceutickému.

¹¹⁴ Tento typ školy je také někdy nazýván ‚Drtinův – Wagnerův – Bezdíčkův‘ podle autorů stanov těchto škol.

V roce 1906 byl při Ústředním spolku českých profesorů zřízen odbor pro dívčí vzdělávání, který měl vypracovat nástin optimálního vývoje této specifické školské oblasti. Odbor dospěl k závěru, že dívčí vzdělávání by mělo probíhat v lyceích, které by sestávaly z vyšších paralelních tříd lycea a gymnázia nebo tam, kde by to podmínky nedovolovaly, tak jen se stupněm gymnazijním. Vedle toho se členové odboru přimlouvali za zřízení zcela nového typu gymnázia, které by vyhovovalo specifickým potřebám dívčího studentstva. Organizaci a osnovy takové školy vypracovali profesori František Drtina a Oktavián Wagner za spolupráce dalších školských odborníků a výsledkem této spolupráce bylo tzv. ‚dívčí reálné gymnázium‘. Škola sestávala ze čtyř nižších a čtyř vyšších tříd jako gymnázia mužská. Latina se zde ale vyučovala až od druhého ročníku, od čtvrtého ročníku si žačky volily buď francouzštinu nebo řečtinu. Poslední dva ročníky byly rozděleny na sekci klasickou zaměřenou na latinu a sekci moderní s převahou časové dotace na přírodopis, fyziku a chemii.¹¹⁵ Cílem tedy měla být především možnost oddálit rozhodnutí studentky o její další specializaci do vyšších ročníků. Protože nově vzniklá podoba školy se zalíbila zastupitelstvu města Valašského Meziříčí, které nabídlo škole vhodné zázemí, bylo rozhodnuto, že první takový ústav vznikne právě tam. Následovala prý poněkud závistivá reakce ze strany města Brna, které usilovalo o přeložení ústavu do moravské metropole. Nakonec se obě strany dohodly a o rok později v roce 1908 vzniklo druhé takové gymnázium v Brně, které neslo i stejný název, tedy ‚Střední škola dívčí akademie‘. Ústavy se zároveň dohodly, že se budou střídat v otevírání prvních ročníků ob jeden rok.¹¹⁶

Specifická podoba škol však přinesla mnohé obtíže, které nakonec stály za změnami jak jejich organizačního statusu, tak jejich osnov. Organizace ani osnovy škol nebyly schváleny s poukazem na jejich odlišnou podobu od státem uznaných typů středních škol. Ústavům tak bylo odepřeno jak právo veřejnosti, tak možnost užívání názvu ‚gymnázium‘. Ve snaze změnit danou situaci vyvinuly obě instituce úsilí za uznání jejich specifické podoby a za udělení práva veřejnosti. Obě školy podaly za tím účelem novou žádost v roce 1909, ale i ta byla zamítnuta s poukazem na nejnovější Marchetovu reformu,

¹¹⁵ srv. **Organisační nástin dívčí střední školy ve Valašském Meziříčí**, in: *Věstník českých profesorů, 1907/1908, roč. 15, č. 1 – 3, str. 130 – 144; č. 8, str. 423 – 424; č. 9 a 10, str. 441 – 464.* viz též Příloha V.

¹¹⁶ srv. V. Dědina, *Z dějin ústavu*, in: *I. zpráva dívčího reálného gymnasia s právem veřejnosti ve Val. Meziříčí, Valašské Meziříčí, (bez datace), str. 3.*

jež byla ve věci středních škol provedena v předchozím roce a s doporučením, aby návrh nové podoby školy vzal tyto změny v potaz. Vzhledem k výsledku rozhodnutí, bylo vedením školy nakonec rozhodnuto o úpravě osnov obou škol. Jejich přepracování se ujal ředitel brněnského ústavu Josef Bezdíček. Zásadní změnou bylo vypuštění možnosti alternativního výběru mezi řečtinou a francouzštinou a ponechán byl jen druhý zmíněný jazyk, a to od třetího ročníku. Rozdíly mezi oběma sekcemi klasickou a moderní byly dále prohloubeny zavedením kulturních dějin Řecka a Říma pro část klasickou a deskriptivní geometrie pro část moderní.¹¹⁷ Takto zpracované osnovy byly, po souhlasném stanovisku odboru pro dívčí vzdělání, předloženy ministerstvu ke schválení. Tuto žádost ministerstvo 20. 5. 1910 již schválilo, včetně možnosti užívat pro školu označení gymnázium. Ve stejném roce bylo podle nových stanov založeno v Pardubicích třetí a poslední dívčí reálné gymnázium.

Přes nesporně zajímavou podobu těchto škol, se jejich osnovy v celém svém rozsahu nakonec vlastně nikdy nerealizovaly. Námitky, které byly proti těmto osnovám vneseny při povolování maturitních zkoušek, přiměly nakonec vedení jednotlivých škol ke změnám jejich organizačního rámce. Díky tomu se roku 1916 mění dívčí reálné gymnázium ve Valašském Meziříčí na normální reálné gymnázium. Obě zbývající školy v Brně a v Pardubicích provedly stejné změny v roce 1917 respektive 1919.¹¹⁸

¹¹⁷ srv. Příloha VI.

¹¹⁸ Gymnázium v Pardubicích a ve Valašském Meziříčí nakonec jako čistě dívčí školy zanikly úplně, když splynuly s ústavu chlapeckými stejného typu, samostatnost si zachovalo jen gymnázium v Brně. srv. J. Bezdíček, *Dívčí akademie – moravská ‚Minerva‘*, in: *Československé studentky let 1890 - 1930*, Praha, 1930, str. 180.

8. Hospitantky na chlapeckých školách a otázka koedukace

Vedle lyceí, vyšších dívčích škol, dívčích gymnázií a některých odborných škol mohly dívky studovat také na chlapeckých reálkách a gymnáziích. Instituci soukromě se připravujících studentek, tzv. privatistek jsme již zmínili v předchozím textu. Druhou možností, která byla častěji využívána až od konce 19. století, byly hospitující studentky na chlapeckých školách tzv. hospitantky. V roce 1897 bylo povoleno prvním dívkám hospitovat na českém středoškolském chlapeckém ústavu. Bylo jím gymnázium v Zábřehu na Moravě a v dalších letech se počty hospitujících dívek na chlapeckých školách dál utěšeně rozrůstaly. Jak vyplývá z dotazníků Sdružení akademicky vzdělaných žen rozeslaných všem českým gymnáziím a reálkám, pouze na pěti z 68 ústavů, které na dotazníky odpověděly, nikdy hospitantky nestudovaly. V ostatních se první soukromé žákyně objevují od školního roku 1905/06.¹¹⁹ Postupem času jejich množství neustále roste, a to dokonce takovou měrou, že ministerstvo kultu a vyučování bylo nuceno vydat nařízení, kterým se snažilo počty hospitujících dívek na chlapeckých školách regulovat, mj. i z toho důvodu, že některá lycea se potýkala s nedostatkem žákyň. Ministerstvo vydalo toto nařízení 27. února 1910 a stanovilo v něm, že dívky smějí hospitovat na chlapeckých školách jen tam, kde nejsou žádná dívčí lycea, vyšší dívčí školy nebo pedagogia, a to pouze do maximálního počtu 5% všech žáků. V této otázce byla však ponechána rozhodující pravomoc jednotlivým zemským školním radám, které při uplatňování tohoto pravidla údajně postupovaly poměrně liberálně. Zároveň ministerstvo výslovně uvádělo, že hospitantky mohou být přítomny ve třídách pouze jako posluchačky, které během roku nesmějí být zkoušeny ani vyvolávány. Jejich hodnocení se tak mělo omezit pouze na závěrečnou zkoušku na konci každého pololetí, během které měly být ověřeny znalosti hospitantky z látky probrané za celý jeden semestr. I zde se ale lišila situace případ od případu a záleželo i na benevolenci vyučujícího do jaké míry byl ochoten připustit participaci hospitantky ve vyučování.¹²⁰

¹¹⁹ srv. L. Kaplanová-Slavíková, *Dívčí studium na střední škole chlapecké*, in: *Ženské studium na českých školách středních a vysokých*, Praha, 1917, str. 56.

¹²⁰ srv. V. Hulík, *Koedukace středoškolská*, in: *Věstník českých profesorů (část pedagogická)*, 1910, roč. 18, č. 1, str. 3.

I přes zmíněná opatření ministerstva zůstávaly počty hospitantek značně vysoké. V roce 1912 studovalo na pěti českých dívčích gymnáziích 838 studentek, na jedenácti českých lyceích pak studovalo 1738 studentek, dohromady tedy na českých dívčích středních školách studovalo 2576 dívek. Vedle toho na všech českých chlapeckých gymnáziích hospitovalo ve stejném roce 505 žákyň a na všech českých reálkách 502 žákyně, což úhrnem činí 1007 hospitantek na českých chlapeckých středních školách. Nejenže tedy počet hospitantek na těchto ústavěch daleko převyšoval počty studentek na českých dívčích gymnáziích, ale v celkovém součtu všech středoškolsky studujících dívek představovaly hospitantky téměř jednu třetinu.¹²¹

Důvodů k návštěvě chlapeckých škol mohlo být několik. Jedním z nich byla nepochybně stránka ekonomická. Rozsáhlejší síť chlapeckých středních škol dovolovala navštěvovat školu v místě bydliště, a tím ušetřit náklady na pobyt studentky mimo domov. Přesto, jak uvádí Kaplanová-Slavíková, ani založení dívčí střední školy v místě bydliště, nepřineslo příliš velký úbytek hospitantek z chlapeckých škol.¹²² K tomu přispívalo nepochybně i vyšší školné na dívčích ústavěch (připomínáme, že veškeré dívčí školy byly soukromé, udržované nejčastěji z obecních prostředků). Zejména pak v průběhu první světové války, kdy se státní subvence pro tyto školy značně snížily, byla jejich finanční situace velmi špatná. Na některých dívčích ústavěch se tak ke konci války platilo školné 300 až 400 korun ročně a od poplatků se neosvobozovalo buď vůbec, nebo jen zcela výjimečně. Vedle toho na státních chlapeckých školách v té době činilo školné ca 80 korun..¹²³ Dalším důvodem byl zřejmě i fakt, že lycea si v očích veřejnosti nezískala příliš velkou důvěru a komplikace spojené s možností dalšího studia po absolvování těchto ústavů, mohly být další příčinou, která vháněla hospitantky do chlapeckých ústavů.

V roce 1916 bylo vydáno další usnesení v této věci, a sice, že za hospitantky by měly být přijímány pouze žáčky nadané, a že nad výše zmíněnou pěti procentní hranici je možné jít jen ve výjimečných případech, a to do maximálního množství 10% všech

¹²¹ srv. V. Hulík, *Česká politika středoškolská*, in: *Česká politika*, 5. díl, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky, Jan Laichter : Praha, 1913, str. 592 – 593.

¹²² srv. L. Kaplanová-Slavíková, c. d., str. 57.

¹²³ srv. A. Kudrnovský, *Postátnění dívčích středních škol*, in: *Věstník českých profesorů (část stavovská)*, 1919, roč. 26, č. 6, str. 138. Neutěšenou finanční situaci dívčích škol vyřešilo až jejich postátnění v roce 1919. V soukromých rukách zůstaly jen dva dívčí ústavy, a to městské reformní reálné gymnázium v Praze při Vyšší dívčí škole a řádové reálné gymnázium v Praze na Vinohradech.

žáků.¹²⁴ Problémem hospitantek se zabýval i další výnos ministerstva z 19. srpna 1918, který stanovoval, že přednostně by mělo být postaráno o návštěvu dívčích středních škol. 19. listopadu téhož roku byla pak i dívkám hospitujícím na chlapeckých školách přiznána možnost stát se veřejnými žákyněmi, rovnocennými s chlapeckými studenty. Dalším výnosem, vzniklým zřejmě na základě tlaku dívčích středních škol, se ministerstvo opět snažilo zajistit těmto školám dostatek studentek. 8. května 1920 nařídilo, aby v těch místech kde se takové školy nacházejí, se všechny uchazečky o studium hlásily nejdříve do těchto škol a do škol chlapeckých byly přijímány teprve tehdy, když by již pro ně v dívčích ústavech nebylo dostatek místa. Proti tomuto opatření se ozývaly časté kritické hlasy rodičů, takže nakonec bylo 16. června 1921 ministerstvem rozhodnuto, že dívky smějí být přijímány na chlapecké školy bez jakýchkoli omezení, čímž bylo vlastně rozhodnuto o koedukaci na středních školách.¹²⁵

Do té doby byla odborníky koedukace (někdy označovaná také jako koinstrukce) na středních školách vesměs spíše odmítána.¹²⁶ Důvody pro to byly různé. Nejčastěji byla zmiňována hlediska mravní a hygienická, stejně jako fyzické a duševní rozdíly plynoucí z odlišného průběhu dospívání. Věk kolem puberty a adolescence byl tedy vnímán jako nejméně vhodné období pro společné vzdělávání. Pro koedukaci na středních školách se naopak přimlouvala především česká města. Ta byla v mnoha případech vlastníky dívčích škol, a jak už jsme se zmínili výše, na jejich provoz se jim, také díky politice vídeňské vlády, nedostávalo finančních prostředků.¹²⁷

Na téma reformy střední školy, kde byla zmiňována i otázka dívčího školství a otázka koedukace, byla v letech 1919 – 1921 provedena ministerstvem školství rozsáhlá anketa, ze které vyplynula i stanoviska pedagogických odborníků na daná témata.

¹²⁴ srv. Privatistky na středních školách, in: Věstník českých profesorů (část stavovská), září 1916, roč. 24, č. 1, str. 35 – 36.

¹²⁵ srv. R. Neuhöfer, Středoškolské studium dívčí, in: Deset úvah o středním školství, Praha, 1930, str. 70. A. Kurnovský, Postátnění dívčích středních škol, in: Věstník českých profesorů (část stavovská), únor 1919, roč. 26, č. 6, str. 138.

¹²⁶ První koedukované střední školy se otevírají ve Spojených státech amerických kolem roku 1870. Jako první střední koedukovanou školu v Evropě, uvádí Drtina soukromou školu Palmgreenovu ve Stockholmu ‚Palmgrenska Samskolan‘ založenou roku 1876 a v myšlence koedukace pak v letech osmdesátých následovanou dalšími severskými státy Finskem a Norskem.

¹²⁷ srv. Druhý sjezd českých měst v Praze, in: Zemědělské listy, 1907/1908, roč. 13, č. 52, str. 205 – 206. České dívčí školy dostávaly v porovnání s obdobnými německými školami jen třetinové státní subvence.

Respondenty ankety byly jak jednotlivci z řad pedagogických odborníků a vysokoškolských učitelů, tak střední a vysoké školy, a to z české, i z německé strany.

Otázky 35. a 36. se týkaly společné výchovy obou pohlaví. Pro koedukaci se vyslovalo 15,9% respondentů, z toho pouhá 3% byla pro koedukaci na nižším stupni. Pro podmíněčnou koedukaci se vyslovalo 68,6% respondentů a zásadně proti bylo 12,5% dotázaných. Největší procento odpovědí se tedy vyslovalo pro podmíněčnou koedukaci, která sama o sobě nebyla považována za ‚účelnou‘ či ‚prospěšnou‘, ale pouze za nezbytný ústupek tam, kde nebylo možné zřídit samostatné státní dívčí školy přístupné i méně majetným žákyním. Hlavní námitkou proti všeobecné koedukaci bylo „...různé vývojové tempo u hochů a dívek a odlišné vlastnosti a potřeby jak tělesné, tak duševní“.¹²⁸ Velká většina těch, kteří se vyslovili pro podmíněčnou koedukaci, se přitom přimlouvali za to, aby na chlapeckých školách, kam se přihlásí větší počet žaček, byly zřizovány paralelní dívčí třídy.¹²⁹

Další otázky se zabývaly optimální podobou středních dívčích škol. Největší množství respondentů (51,1%) se vyslovalo pro takovou podobu dívčích škol, které by svou organizací i osnovou odpovídaly školám chlapeckým. Pokud se odpovídající zmiňovali o odlišných osnovách (otázka 39 – kladně odpovědělo 24,9%) pak nejčastěji je uváděno doporučení omezit na dívčích školách deskriptivu a naopak se spíše soustředit na humanitní předměty.¹³⁰ 20,7% dotázaných se přimlouvalo za organizačně specificky uzpůsobené dívčí školy s podobnými osnovami jaké měly školy chlapecké.

¹²⁸ Výsledky ankety ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy, Praha, 1922, str. 26 – 27.

¹²⁹ srv. Tamtéž, str. 27.

¹³⁰ Jako povinné předměty pro dívčí školy se zvláštními osnovami jsou uváděny: nauka o domácnosti, nauka o ošetřování dítek, vychovatelství, zdravotnictví, ošetřování nemocných, sociální péče, hudba, umělecká výchova a ruční práce. srv. Výsledky ankety ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy, str. 27 – 28.

9. Příspěvek vývoje dívčího školství do kontextu snah o reformu střední školy

Vedle argumentů, které byly vznášeny proti koedukaci, a které jsme již uvedli v předchozí kapitole, se objevoval ještě jeden názor proti společnému vzdělávání obou pohlaví, který jsme dosud nezmínili. Tento názor se opíral o přesvědčení, že střední chlapecké školství samotné by mělo projít některými úpravami, a že by tedy nebylo vhodné do takových škol přijímat dívky, zvláště ne tehdy, když dívčí školství teprve hledalo svou optimální podobu a bylo tak přímo předurčeno k reformním zásahům, které mohly nakonec posloužit i jako inspirace školám chlapeckým.

Stejně tak jako dívčí střední školství, i chlapecké školy se potýkaly po desetiletí se svými specifickými problémy. Odlišnost těchto problémů vycházela z rozdílného vývoje obou školských oblastí. Specifika rozvoje dívčího školství jsme nastínili výkladem v předchozím textu. Zde bychom se chtěli zaměřit na to co měli obě oblasti společné, a na způsob jakým odlišný vývoj dívčího školství přispěl do debaty o reformě střední (chlapecké) školy. Abychom si připravili půdu pro závěry týkající se tohoto tématu, bude nyní nezbytné načrtnout alespoň v hrubých rysech průběh vývoje chlapeckých středních škol v průběhu druhé poloviny 19. a začátku 20. století

Přes některé dílčí úpravy získaly chlapecké střední školy svou podobu na téměř sto následujících let Exner-Bonitzovou reformou z roku 1849. Touto reformou byla prodloužena stávající gymnázia ze 6 na 8 let a vznikl zcela nový typ školy – reálka. Vznik reálných škol reflektoval rozvoj techniky a průmyslu a s tím spojené nové potřeby v oblasti středoškolského vzdělávání, které bylo více orientováno na matematicko-přírodovědné předměty. Škola sestávala z tříletého nižšího a tříletého vyššího stupně (později byly reálky prodlouženy na sedm let). Gymnázia sestávala ze dvou čtyřletých stupňů a převažovala zde výuka jazyková. Reálky tedy poskytovaly vzdělání reálné, zatímco gymnázia tradiční vzdělání humanitní, opírající se především o studium klasických jazyků a antických reálií.

Prvním problémem byla kvalifikace, kterou poskytovaly obě školy svým absolventům pro praxi a pro možnost jejich dalšího studia. Gymnázium, z mnoha míst

preferovaný typ školy, bylo v tomto smyslu ve značné výhodě. Gymnazisté byli připravováni na jakékoli univerzitní studium, zatímco reálka připravovala primárně pro studium na technice. Pokud chtěl gymnazista studovat na technice musel složit doplňující zkoušku z deskriptivní geometrie a osvědčit své schopnosti v kreslení. Oproti tomu realista pokud se po absolvování reálky rozhodl pro studium na univerzitě, musel se podrobit zkoušce z latiny, filozofické propedeutiky a v případě některých oborů i z řečtiny. Což bylo při velké časové dotaci klasických jazyků na gymnáziích značně obtížné.

Základní problém takto koncipovaných škol tak především spočíval v nutnosti předčasné specializace žáka, o které se rozhodovalo již při vstupu na střední školu, tedy kolem 10 až 11 roku studenta. Řešení uvedeného problému tak bylo spatřováno v jednotné nižší střední škole, kde by bylo o dalším směřování studenta rozhodováno až na konci čtvrtého ročníku, tedy kolem 14 až 15 roku studenta. (Zároveň byly vznášeny požadavky na prodloužení reálek z 6 na 8 let, aby se tak reálka stala rovnocennou s gymnáziem.)

Exner-Bonitzova reforma umožňovala též vznik takové střední školy, která by v úrovni nižšího stupně spojovala oba zmíněné typy škol, tedy nižší gymnázium a nižší reálku. V intencích této možnosti se vydali čeští středoškolské profesori, kteří stáli za vznikem táborského reálného gymnázia v roce 1862. Zde byly první dva ročníky společné, od třetího ročníku nastávalo rozlišení na gymnaziální a reálnou část. V prvních třech ročnících byly přitom společné některé předměty jinak typické jen pro gymnázia nebo reálky (latina a deskriptiva). Představu jednotné střední školy tento typ ale zcela nenaplnil a velkého rozvoje se nakonec nedočkal.

Přestože postupem času docházelo k určitému sblížení osnov reálek a gymnázií, nespokojenost se stávající podobou středních škol vedla k další podstatné úpravě jejich podoby, a to tzv. Marchetovou reformou z roku 1908. Tato reforma vytvořila dva nové typy škol. Reálné gymnázium v nové podobě a reformní reálné gymnázium. Výše zmíněné sblížení osnov gymnázií a reálek dalo vzniknout reálnému gymnáziu, které v sobě slučovalo předměty obou typů škol (latinu, deskriptivní geometrii, chemii a filozofickou propedeutiku). Reformní reálné gymnázium existovalo pouze v podobě vyššího stupně střední školy a navazovalo na nižší reálku. Absolvent nižšího stupně takové školy mohl pak pokračovat na vyšší reálce nebo na reformním reálném gymnáziu, které bylo

rovnocenné reálnému gymnáziu. Učební předměty zde byly prakticky totožné s vyšším stupněm reálného gymnázia až na větší počet hodin latiny (latina se na reálce nevyučovala) a spojení fyziky a chemie do jednoho předmětu.

Vedle toho existoval ještě tzv. děčínský typ, který získal své označení podle místa vzniku první takové školy. Podoba děčínského typu vzniklého roku 1899 vycházela z táborského modelu a svá specifika získala až po zmiňované Marchetově reformně. Po prvních dvou společných ročnících docházelo k diferenciaci na větev gymnaziální (výuka latiny a řečtiny) a reálně gymnazijní (s výukou latiny, francouzštiny, chemie, přírodopisu a deskriptivní geometrie). Od pátého ročníku byla ještě k tomu přičleněna reálka prodloužená na osm let (s výukou angličtiny, francouzštiny, chemie, kreslení, deskriptivní geometrie a větším podílem výuky přírodopisu a matematiky). Ostatní a společné předměty byly vyučovány společně.

Jak z výše popsaného vývoje chlapeckých středních škol vysvítá, zásadním problémem pro koncipování jednotné střední školy byla na jedné straně nutnost rozmanitosti, kterou měla taková škola nabízet, aby připravila uchazeče o vysokoškolské studium na požadavky kladené na ně těmito ústavy a na straně druhé vyhnout se přílišnému přetěžování studentů. Navrhovaná řešení vycházela z představy omezit klasické jazyky (ty zabíraly na gymnáziu více než jednu pětinu veškerého vyučování) ve prospěch moderních jazyků a přírodovědných předmětů. Žádná z popisovaných variant chlapeckých škol ale nesplnila předpoklad jednotné nižší střední školy.

Pokud bychom provedli srovnání se specifickými dívčími ústavami, tedy s lyceem a s dívčím reálným gymnáziem, dospěli bychom k následujícím závěrům. Lyceum ve své podobě po úpravách z roku 1912 do jisté míry splnilo představu o jednotné nižší škole, ovšem pouze v intencích specifík dívčího vzdělávání, nikoli v podobě střední školy, která by mohla přispět do názorového diskurzu týkajícího se i škol chlapeckých.¹³¹ Oproti tomu dívčí reálné gymnázium, zejména v podobě prvního návrhu Drtinova-Wagnerova ale i

¹³¹ František Drtina ovšem navrhoval založit i chlapecká lycea, která by po vzoru obdobných ústavů dívčích vzdělávala ty studující, kteří by neusilovali o univerzitní studium, ale připravovala by pro praxi nebo pro odborné školy. srv. F. Drtina, *Reforma středoškolská s českého hlediska*, Praha, 1909, str. 17 – 18.

v podobě pozdější úpravy, představovalo jednoznačně nejzajímavější typ střední školy, ze všech, které v průběhu času na našem území vznikly.¹³² Na rozdíl od ostatních druhů středních škol, které v podstatě vycházely z přičleňování jednotlivých typů škol vedle sebe, dívčí reálné gymnázium představovalo typ jednotné vnitřně diferencované školy. Bohužel však koncepce této školy se objevila v době vzniku Marchetovy reformy, která nakonec sama převážila nad tímto reformním počinem. Dívčí reálná gymnázia se zanedlouho po svém vzniku, díky mnoha komplikacím, o kterých jsme již hovořili dříve, mění na běžná reálná gymnázia.

¹³² Pro Františka Drtinu, jednoho z autorů návrhu podoby nové školy, byl organizační status nové instituce (typ Drtinův-Wagnerův) hodným následováním i pro školy chlapecké. Jako další možnost úprav osnov tohoto typu školy navrhol zvážit přesun počátku vyučování latiny do třetího ročníku a řečtiny a francouzštiny až od ročníku pátého. srv. F. Drtina, *Reforma středoškolská z českého hlediska*, Praha, 1909, str. 21 – 22.

Závěr

Emancipační snahy českých žen probíhaly v podstatě paralelně s obdobnými snahami žen v celém tehdejší západním světě. Vedle toho ovšem měla česká ženská emancipace svá specifika, ovlivněná místními poměry, především pak emancipací národní, zejména její rivalitou vůči německým zemím a německé v Čechách žijící menšině. Vnímání ženské otázky jako svébytného příspěvku do kontextu snah národně obrozeneckých tak ovlivnilo i její vnímání společností, a tedy i její podobu a průběh.

Především to byla podpora od mnoha významných (mužských) představitelů českého kulturního a politického života. Vedle toho vnášela pozitivní vliv do celého dění i obvyklá česko-německá rivalita, povyšující mnohdy zájmy emancipujících se českých žen nad tradiční předsudky, které s danou problematikou souvisely. Výše zmíněné však neznamená, že by byl tímto dán ženské otázce v Čechách snadný průběh. Přestože existovaly výjimky, v představě většiny mužů bylo třeba ženu vzdělat především v duchu národním, a to z toho důvodu, aby v daných intencích lépe plnila své úkoly v rodině a v domácnosti.

Úsilí o zpřístupnění vyššího vzdělání patřilo vždy, vedle snah o získání volebního práva, k hlavním programovým bodům emancipujících se žen. České země nebyly v tomto směru výjimkou. Nabídka dosavadních možností dalšího dívčího vzdělávání v soukromých penzionátech a školách ženských řeholních řádů neuspokojovala poptávku ani po stránce obsahové, ani po stránce jazykové. Počáteční skromné pokusy českých vlastenců, více či méně úspěšné, byly výsledkem soukromé iniciativy osvícených jednotlivců, jejichž snahy zatím příliš nevybočovaly ze společenských požadavků vytvářejících obraz role správné ženy, manželky a matky.

S postupem času vykrytalizovaly v podstatě dvě základní podoby možného dalšího dívčího vzdělávání. Pro příslušnice nižších společenských vrstev prakticky zaměřené školy umožňující jejich absolventkám osvojit si některé dovednosti, které by jim zajistily výdělek, jako příspěvek do rodinného rozpočtu nebo možnost sice velmi skromné, ale přesto samostatné existence. Dívkám především z měšťanských vrstev pak takové školy, které sice neposkytovaly žádnou praktickou kvalifikaci, ale které se svým obsahem více přibližovaly představě všeobecného vyššího vzdělání. Ani tyto školy vzhledem k důrazu,

který kladly na literární předměty a ruční práce však neodpovídaly představě uceleného středoškolského vzdělání.

Postupem času bylo tedy zřejmé, že ani prvně zmíněné instituce existující mimo nějaký ucelenější koncepční rámec, stejně jako vyšší dívčí školy, nedostačovaly měnícím se společenským a hospodářským podmínkám života společnosti. Již i příslušnice měšťanských vrstev byly s měnící se hospodářskou situací nuceny vykonávat nejrůznější zaměstnání a vnímaly jako handicap nemožnost dosažení vyšší kvalifikace. Díky soukromé iniciativě nejrůznějších ženských sdružení a spolků a především díky úsilí Elišky Krásnohorské, bylo nakonec dosaženo založení prvního dívčího gymnázia v celé střední Evropě a posléze, jako výsledek tlaků vedení školy a jejích absolventek, i otevřena cesta ke studiím univerzitním, zprvu alespoň na filozofické a lékařské fakultě.

Založení lyceí a jejich prozatímní stanovy byly výrazem snahy po koncepčním řešení vyššího dívčího vzdělávání na straně jedné, ale zároveň na straně druhé i výrazem neochoty ke koedukaci na tomto stupni škol, stejně jako přetrvávajícím odporem k univerzitnímu studiu žen v širším měřítku. Prozatímní podoba lyceí byla do značné míry zklamáním a vedla k mnohem zajímavější variantě definitivních stanov, které umožňovaly volit v rámci jednoho ústavu tři různé varianty dalšího studia. Bohužel však vzhledem k volnosti, kterou měli zřizovatelé lyceí v tom, jakou konkrétní podobu svých ústavů zvolí, byla výsledkem opět značná nejednotnost. V mnoha případech se vyskytovala opět pouze lycea s obdobnými neduhy, které provázely tyto ústavy založené na prozatímních stanovách. Vedle toho další kroky ministerstva v záležitosti těchto škol komplikovaly možnosti dalšího uplatnění jejich absolventek.

Dívčí reálná gymnázia, která vznikla sice pouze v omezeném počtu, představovala velmi zajímavou podobu střední školy. Existence společného základu a možnost oddálení volby mezi klasickou a moderní větví gymnázia, představovala inspirativní model nejen pro dívčí vzdělávání, které se však nakonec naopak samo přizpůsobilo většinovému chlapeckému modelu. Dívčí školství tak alespoň tímto podnětným, byť nerealizovaným návrhem, přispělo do debaty o úsilí o reformu střední školy.

České ženy, na jejichž bedrech ležela hlavní tíže řešení celého problému, musely na cestě za dosažením přístupnosti vyššího vzdělání, překonat nejednu překážku a vynaložit nemalé úsilí, které bylo nakonec završeno až završením snah demokratizačních a národně emancipačních, tedy vznikem samostatné Československé republiky. Za zmínku stojí i fakt, že české ženy byly ve středoevropském kontextu na tomto poli průkopnicemi, jejichž úspěchy byly motivací a vzorem ostatním.

Snahy o zpřístupnění vyššího vzdělání ženám souvisely pochopitelně s mnoha změnami společenskými a kulturními, především pak s rozvojem demokratizace společnosti. Emancipace ženy tak byla vlastně jen případkem emancipace člověka. Tak lze nakonec rozumět i tzv. ženské otázce, neboť tato otázka je v posledku především otázkou lidskou.

Resumé

Počátky vyššího vzdělávání žen v Čechách

Tato práce pojednává o té oblasti emancipace českých žen, která se týkala jejich úsilí o zpřístupnění vyššího vzdělání. První kapitola nastiňuje v hrubých rysech historický vývoj postavení ženy ve společnosti od nejstarších dob do konce 18. století. Stěžejní část práce pak popisuje úsilí českých žen a mužů, kteří se angažovali v otázce středoškolského a vysokoškolského dívčího vzdělávání. Pozornost je přitom věnována zejména veřejným školám. Soukromé školy, spolky a další instituce jsou zmíněny spíše jen okrajově, a to zejména s ohledem na jejich pozici, kterou hráli v dalším vývoji veřejného školství. Zmíněné snahy jsou zasazeny do společenského kontextu českých zemí, především pak do kontextu snah o národní emancipaci českého národa. Částečně je pojednáno i o podmínkách a průběhu těchto společenských změn v německé a židovské menšině žijící v českých zemích. Dále je věnována pozornost především jednotlivým typům dívčích škol, jejich specifické organizaci i osnovám a jejich vývoji, a to až do počátku dvacátých let 20. století.

The Beginnings of higher Education of Women in Bohemia

This treatise deals with the subject of emancipation of Czech women in their struggle for higher education. First Part foreshadows the historic development of the position of the woman in the society from the earliest times to the end of the 18th century. Crucial is the part of the treatise describing the effort of the Czech women and men engaged in the struggle for secondary and tertiary female education. Focus is given mainly to the public school system. Private schools and associations and other institutions are mentioned marginally, in particular with regard to their importance during the subsequent evolution of the public school system. The efforts mentioned thereby are set in the social context of the region, in particular in the context of the national emancipation per se. Attention is given in part also to the conditions and circumstances of the similar struggle in the German and Jewish minorities living in the Czech lands. Finally, individual types of schools for women are dealt with, their particular organization and instruction, while pursuing their historical line up to the beginnings of the twentieth century.

Přílohy

Příloha I

Zpřístupnění vysokoškolského studia v některých zemích (ve většině případů se jedná pouze o některé fakulty, nejčastěji filozofické a lékařské, nebo, kde je uvedeno, o jednotlivé školy):¹³³

USA	1833	(Oberlin college)
Švýcarsko	1863	(Curych – velmi dlouho se ale jednalo pouze o zahraniční studentky)
Francie	1863	
Švédsko	1870	
Anglie	1873	(Oxford, Cambridge)
Finsko	1875	
Dánsko	1875	
Nizozemsko	1875	
Itálie	1876	
Belgie	1876	
Norsko	1882	
Řecko	1890	
Turecko	1894	
Uhersko	1895	
Rakousko	1897	

¹³³ A. Lind, *Das Frauenstudium in Österreich, Deutschland und in der Schweiz*. Staatswiss. Diss. Wien, 1961, S. 126, 130, 172. citováno in: W. Heindl, *Ausländische Studentinnen an der Universität Wien vor dem ersten Weltkrieg. Zum Problem der studentischen Migrationen in Europa*. In: R. G. Plaschka; K. Mack Hg., *Wegenetz europäischen Geistes II. Universitäten und Studenten*, Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1987, str. 317 – 343, zejm. str. 317.

Příloha II

Učební osnovy – das deutsche Mädchen-Lyceum v Praze z roku 1884

Předmět	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Celkem
Náboženství	2	2	2	1	-	-	7
Němčina	5	4	4	4	4	3	24
Francouzština	4	4	4	3	3	3	21
Angličtina	-	-	-	-	4	4	8
Dějepis	-	2	2	2	2	2	10
Zeměpis	3	2	2	2	2	2	13
Přírodní vědy	-	-	2	2	2	2	8
Matematika	4	3	3	3	3	3	19
Kreslení	3	4	4	4	4	4	23
Fyzika a Chemie	-	-	-	3	3	3	9
Krasopis	2	2	1	1	-	-	6
Tělocvik	2	2	1	1	-	-	6
Zpěv	1	1	1	1	-	-	4
Celkem	26	26	26	27	27	26	158

Fakultativně mohl být volen Český jazyk a ženské ruční práce.

Příloha III

Podoba učebních osnov Vyšší dívčí školy v Praze po úpravách v roce 1898

Předmět	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Celkem
Náboženství	2	2	2	2	2	2	12
Čeština	4	4	4	4	4	4	24
Němčina	4	4	4	4	4	4	24
Francouzština	-	4	4	4	4	4	20
Počty a měřictví	3	2	2	2	2	-	11
Zeměpis a Dějepis	3	3	4	3	3	3	19
Přírodní vědy	2	2	2	2	2	2	12
Kreslení	2	2	2	4	4	4	18
Ženské práce	4	4	4	4	4	4	24
Zpěv	2	2	2	2	-	-	8
Krasopis	2	2	-	-	-	-	4
Vychovatelství	-	-	-	-	-	2	2
Domácí hospodářství	-	-	-	-	2	-	2
Celkem	28	31	30	31	31	29	180

Nepovinným předmětem byl tělocvik, jemuž se vyučovalo od I. do IV. ročníku s dotací tři hodin. Oproti původním osnovám byla sestejněna časová dotace pro jednotlivé jazyky a snížena časová dotace na ženské práce (celkem o osm hodin).

Příloha IV

Učební osnovy lycea s českým vyučovacím jazykem z roku 1901

Učební předmět	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Celkem
Náboženství	2	2	2	2	2	2	12
Čeština	5	5	5	4	4	4	27
Němčina	5	4	4	4	4	4	25
Francouzština	-	-	-	4	4	4	12
Zeměpis	2	2	2	2	2	1	11
Dějepis	-	2	2	2	2	3	11
Matematika	3	3	2	2	2	3	15
Přírodopis	2	2	2	-	2	-	8
Fyzika	-	-	2	3	2	2	9
Kreslení	3	3	3	3	2	3	17
Krasopis	2	1	-	-	-	-	3
Celkem	24	24	24	26	26	26	150

Nepovinné předměty: latina, ruština, angličtina, zpěv, tělocvik, ruční práce, těsnopis, domácí hospodářství. Mohly se vyskytovat drobné obměny v osnovách podle jednotlivých škol.

Později různé změny. Přidáno v posl. roč. vychovatelství a tělocvik. Ubráno češtině ve prospěch cizích jazyků. Přidána hodinová dotace na dějepis (3 hod.) a matematiku (3 hod.). Celkový počet hodin se zvýšil na 166 (od 1912/13).

Příloha V

Původní Drtinův-Wagnerův návrh osnov dívčího reálného gymnázia.

Předmět	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.		VIII.		Celkem	
							kl.	mod.	kl.	mod.	kl.	mod.
Náboženství	2	2	2	2	1	1	1		1		12	
Čeština	6	3	3	3	3	3	3		3		27	
Latina	-	7	7	6	6	5	7	3	7	3	42	37
Řečtina	-	-	-	5	6	5	4		5		25	
Němčina	5	4	4	3	3	3	3		3		28	
Francouzština	-	-	-	5	6	5	4		5		25	
Dějepis	-	2	2	2	3	3	3		3		18	
Zeměpis	3	2	2	2	-	-	-		-		11	
Matematika	3	3	3	3	3	4	3		2		24	
Přírodopis	3	2	-	-	2	4	-	2	-	2	11	15
Chemie	-	-	-	2	3	2	-	2	-		7	9
Fyzika	-	-	3	2	-	-	3		3	6	11	13
Filosof. proped.	-	-	-	-	-	-	3		3		6	
Kreslení	4	4	4	-	-	-	-		-		12	
Celkem	26	29	30	30	30	30	30		30		235	

Žákyně si mohli zvolit alternativu jazyka mezi francouzštinou a řečtinou.

Příloha VI

Učební osnovy dívčího reálného gymnázia (návrh Drtinův – Wagnerův – Bezdíčkův)

Předmět	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.		VIII.		Celkem	
							kl.	mod.	kl.	mod.	kl.	mod.
Náboženství	2	2	2	2	2	2	1		1		14	
Čeština	6	3	3	3	3	3	3		3		27	
Latina	-	7	6	6	6	6	6	3	5	3	42	37
Němčina	5	4	3	3	3	3	3		3		27	
Francouzština	-	-	5	3	3	3	3		3		20	
Dějepis	-	2	2	2	3	3	3		4		19	
Zeměpis	3	2	2	2	1	1	-		-		11	
Matematika	3	3	3	3	3	3	3		2		23	
Přírodopis	3	2	-	-	3	3	-	2	-	2	11	15
Chemie	-	-	-	2	3	2	-	1	-		7	8
Fyzika	-	-	2	2	-	-	4		4		12	
Filosof. proped.	-	-	-	-	-	-	2		3		5	
Kult. děj. řec. a řím.	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	4	-
Úvod do deskř. geom.	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2	-	4
Kreslení	4	3	2	2	-	-	-		-		11	
Krasopis	1	-	-	-	-	-	-		-		1	
Tělocvik	2	2	2	2	2	2	2		2		16	
Celkem	29	30	32	32	32	31	32		32		250	

Mezi předměty nepovinné patřily: zpěv (I. –VIII.), kreslení (od V.), těsnopis (IV.), praktická cvičení v laboratoři - chemická (od V.), - fyzikální (od VII.), řečtina (od V.), ženské ruční práce vzhledem k umělecké výchově (fakultativně).

Příloha VII

Přehled vývoje českých a německých vyšších dívčích škol, lyceí a dívčích gymnázií v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do dvacátých let 19. století.

Legenda:

DRG – dívčí reálné gymnázium

RG – reálné gymnázium

RRG – reformní reálné gymnázium

Z – zánik školy

→ odkazuje na rok, ve kterém byla instituce zrušena nebo přeměněna na jiný typ školy odpovídající příslušné kolonce.

Školy s českým vyučovacím jazykem

Město	vyšší dívčí škola	lyceum	gymnázium
Brno	1896→	1901 →	1921 – RRG
Brno			1908 - DRG → 1917 - RG
České Budějovice		1903 →	1921 - RRG
Hradec Králové		1907 →	1921 - RRG → 1928 - RG
Chrudim		1906 →	1921 - RRG → 1927 - Z
Jičín		1907 →	1920 - RRG → 1929 - RG
Olomouc		1919 →	1921 - RRG
Ostrava		1911 →	1920 - RRG
Pardubice			1910 - DRG → 1919 - RG → 1927 - Z
Písek	1860 → 1873 - Z		
Plzeň	1884 →	1907 →	1922 - RRG → 1927 - RG
Praha*	1863 → 1934	1920 →	1923 - RRG → 1929 - RG
Praha (Minerva)			1890 - G → 1911 - RG**
Praha***			1923 - RG
Praha (sv. Voršila)		1910 → 1915 - Z	
P. – Holešovice		1909 →	1921 - R → 1929 - RG
P. – Smíchov		1910 →	1921 - RRG
P. – Vinohrady			1905 - G → 1912 - RG
P. – Vinohrady		1908 →	1921 - RRG
Prostějov			1919 - RG
Valašské Meziříčí			1907 - DRG → 1916 - RG → 1922 - Z

Školy s německým vyučovacím jazykem

Město	vyšší dívčí škola	lyceum	gymnázium
Brno		1901 →	1922 - RRG
České Budějovice		1905 → 1919 - Z	
Cheb	1905 →	1913 →	1921 - RRG
Jablonec nad Nisou	1909 →	1919 →	1922 - RRG
Jihlava		1908 →	1919 - RRG → 1925 - Z
Karlovy Vary	1904 →	1912 →	1920 - RRG
Liberec	1897 →	1910 →	1920 - RRG
Olomouc		1918 → 1920 - Z	
Opava	1894 →	1910 →	1921 - RRG
Ostrava		1902 →	1922 - RRG
Plzeň	1902 →	1908 →	1920 - RRG
Praha	1874 →	1876 → ****	1921 - RRG
Teplice		1911 →	1921 - RRG
Ústí nad Labem	1895 →	1917 →	1921 - RRG
Znojmo		1906 →	1922 - RRG → 1925 - Z

* v r. 1920 čtyři nižší třídy změněny na lyceum a ve vyšších třídách paralelně dvojtřídní vyšší dívčí a čtyřtřídní rrg; 1923 celý ústav změněn na rrg; 1925 dvě paralelní školy šestitřídní vyšší dívčí a osmitřídní rrg od 1929 rg

** Až do školního roku 1926/27 existovaly při reálném gymnáziu pobočky klasického gymnázia.

*** Škola vznikla osamostatněním poboček „Mivervy“.

**** Od roku 1898 existovalo vedle šestiletého lycea osmileté klasické gymnázium

Prameny a literatura

Prameny

I. Jahres – Bericht des städtischen Mädchen-Lyzeums in Brünn für das Schuljahr 1901 – 1902. Brünn, 1902.

V. výroční zpráva dívčího reálného gymnasia ve Valašském Meziříčí, 1915/16. Valašské Meziříčí, 1916.

XLV. Jahres-Bericht des Öffentlichen Deutschen Mädchen-Lyzeums in Prag. Prag, 1921.

XXXVI. Jahresbericht des Öffentlichen Deutschen Mädchen-Lyzeums in Prag. Prag, 1912.

Achter Jahres-Bericht des Deutschen Mädchen-Lyceums in Prag. Prag, 1884.

BEZDÍČEK, Josef. Dívčí akademie – moravská ‚Minerva‘. In: Honzáková, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou.* Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 179 – 182.

ČERVENKOVÁ, Klára. Připomínka kolegyním mladším a nejmladším. In: *Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (vznik a program).* Praha, 1927, str. 3 – 4.

Čtvrtá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1893/94. Praha, 1894.

Čtvrtá výroční zpráva Jubilejního městského dívčího lycea císaře a krále Františka Josefa I. v Hradci Králové za školní rok 1911 – 1912. Hradec Králové, 1912.

Čtvrtá zpráva spolku pro podporu dívčího vyššího gymnasia s právem veřejnosti na Královských Vinohradech o činnosti ústavu v roce 1912 – 1913. Královské Vinohrady, 1913.

DĚDINA, Václav. Z dějin ústavu. In: *I. zpráva dívčího reálného gymnasia s právem veřejnosti ve Val. Meziříčí.* Valašské Meziříčí, (bez datace), str. 3 – 7.

Dívčí lycea – Prozatímní statut, učebná osnova a zkušební řád pro kandidátky učitelství na těchto ústavech, s dodatkem učebné osnovy pro šestitřídní dívčí lycea česká. Brno, 1901.

Druhá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minerva v Praze, za šk. r. 1891/92. Praha, 1892.

Dvacátá první výroční zpráva ‚Minervy‘, spolku pro ženské studium v Praze. In: *XXI. výroční zpráva soukromého dívčího gymnasia reálného s právem veřejnosti spolku Minervy v Praze, za škol. rok 1910 - 1911.* Praha, 1911.

Dvacátá druhá výroční zpráva ‚Minervy‘, spolku pro ženské studium v Praze. In: *XXII. výroční zpráva soukromého dívčího gymnasia reálného s právem veřejnosti spolku Minervy v Praze, za škol. rok 1911 - 1912.* Praha, 1912, str. 73 – 75.

HONZÁKOVÁ, Albína. Vzpomínky a úvahy k prvnímu jubileu gymnasia Minervy. In: *XXV. výroční zpráva Minervy městského reálného gymnasia dívčího v Praze*. Praha, 1915. str. 27 – 35.

HONZÁKOVÁ, Anna. K zápasu o lékařské studium. In: Honzáková, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 66 – 76.

Jedenáctá výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze za rok 1881, Praha, 1882.

Jedenáctá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minerva v Praze, za šk. r. 1900/01, Praha, 1901.

Jednatelská a účetní zpráva prozatímního výboru Ženského výrobního spolku v Praze. Praha, 1871.

JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí II*. Praha : J. Otto, 4. vyd., 1921.

KLÍMA, Jiří. K reformě lyceí. In: *Čtvrtá výroční zpráva městského dívčího lycea v Chrudimi za školní rok 1909 – 1910*. Chrudim, 1910, str. 3 – 10.

KOLLMANN, Josef. Organizace a vývoj dívčích lyceí se zvláštním zřetelem k dívčímu lyceu na Královských Vinohradech. In: *Pátá výroční zpráva dívčího lycea na Královských Vinohradech za školní rok 1912 – 1913*. Praha, 1913, str. 3 – 15.

KOZÁKOVÁ, Anděla. Několik životopisných dat. In: HONZÁKOVÁ, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 285 – 286.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta. Druhé knihy vzpomínek sv. I*. Praha : Vaněk a Votava, 1928.

LUKAVSKÝ, František. Deset let trvání našeho ústavu. In: *Desátá výroční zpráva dívčího lycea a vyššího reformního reálného gymnasia král. města Plzně za školní rok 1916 - 1917*. Plzeň, 1917, str. 5 – 10.

Pátá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1894/95. Praha, 1895.

Pátá výroční zpráva městského dívčího lycea v Chrudimi za šk. r. 1910 – 11. Chrudim, 1911.

Pátá výroční zpráva Jubilejního městského dívčího lycea císaře a krále Františka Josefa I. v Hradci Králové za školní rok 1912 – 1913. Hradec Králové, 1913.

PITLINGOVÁ, Aloisie. První čtvrtstoletí dívčího gymnasia Minervy. In: *XXV. výroční zpráva Minervy městského reálného gymnasia dívčího v Praze*. Praha, 1915. str. 20 – 26.

PITLINGOVÁ, Aloisie. První české dívčí gymnásium a jeho zakladatelka. In: *XXXVII. výroční zpráva prvního českého městského dívčího reálného gymnasia Krásnohorská*. Praha, 1927, str. 3 – 6.

Provolání Minervy spolku pro ženské studium v Praze. Praha, únor 1892.

První výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minerva v Praze, za šk. r. 1890/91. Praha, 1891.

Sedmá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1896/97. Praha, 1897.

SCHOLZOVÁ, Libuše. Padesát let prvního českého dívčího gymnasia. In: *K 50 výročí založení ústavu*. Praha, 1940, str. 4 - 16.

Stanovy pro městskou vyšší školu dívčí. Praha, 1869.

SVĚTLÁ, Karolina. *Z literárního soukromí I*. Praha : SNKLHU, 1959.

Šestá výroční zpráva soukromé střední školy dívčí a spolku Minervy v Praze, za šk. r. 1895/96. Praha, 1896.

Šestá výroční zpráva městského dívčího lycea v Chrudimi za šk. r. 1911 – 12. Chrudim, 1912

Třetí výroční zpráva městského dívčího lycea v Chrudimi za školní rok 1908 – 1909. Chrudim, 1909.

VAŇÁSKOVÁ, Jarmila: Dívka a studium. In: *K 50 výročí založení ústavu*. Praha, 1940, str. 16-18.

VESELÝ, Josef. *Dívka : její vychování a určení*. Praha, 1881.

Vierzehnter Jahres-Bericht des Deutschen Mädchen-Lyceums in Prag. Prag, 1890.

Výroční zpráva vyšší dívčí školy královského hlavního města Prahy za školní rok 1887 – 1888. Praha, 1888.

Výroční zpráva dívčího lycea Vesny v Brně za šk. r. 1901 – 1902, Brno, 1902.

Zpráva o založení ‚Minervy‘ spolku pro ženské studium, a její soukromé střední školy dívčí v Praze r. 1890. Praha, 1. 5. 1891.

Periodika

- ADÁMEK, Karel. Z mých styků s Eliškou Krásnohorskou. *Ženské listy*, 1913, roč. 41, č. 10, str. 1 – 4.
- BOHÁČ, Antonín. Z naší středoškolské statistiky. *Věstník českých profesorů (část stavovská)*, 1916, roč. 23, č. 4 a 5, str. 81 – 88.
- BOLZANO, Bernard. O rovnosti mezi mužem a ženou. *Ženské listy*, 1881, roč. 9, č. 9, str. 141 – 144; č. 10, str. 157 – 160.
- BOLZANO, Bernard. O povolání a důstojnosti pohlaví ženského. *Ženské listy*, 1882, roč. 10, č. 11, str. 141 – 2.
- Der erste weibliche Doctor der Philosophie in Österreich. *Österreichische Lehrerinnen-Zeitung*, 1900, Jg. 8, Nr. 10, s. 155 – 157.
- Desíletí ženských listů. *Ženské listy*, leden 1883, roč. 11, č. 1, str. 1 – 3.
- Die ersten weiblichen Doctoren der Philosophie an der Wiener Universität. *Frauen – Werke*, 1900, Jg. 7, Nr. 6, s. 1 – 3.
- Druhý sjezd českých měst v Praze. *Zemědělské listy*, 1907/1908, roč. 13, č. 52, str. 205 – 206.
- HORSKÁ, Pavla; FIALOVÁ, Ludmila. Česká žena očima statistiky za posledních 100 let. *Historické listy*, 1991, roč. 1, č. 1, str. 8 – 16.
- HULÍK, Vojtěch. Koedukace středoškolská. *Věstník českých profesorů (část pedagogická)*, 1910, roč. 18, č. 1, str. 1 – 8.
- K nastávající vládní anketě o reformě lyceí. *Věstník českých profesorů (část pedagogická)*, 1911, roč. 18, č. 2, str. 81 – 83.
- K otázce existence dívčích škol středních. *Věstník českých profesorů*, 1914, roč. 21, čís. 1, str. 11 – 13.
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Tré vyšších škol ženských v Praze. *Ženské listy*, 1877, roč. 5, č. 9, str. 131 – 136.
- KUDRNOVSKÝ, Antonín. Postátnění dívčích středních škol. *Věstník českých profesorů (část stavovská)*, 1919, roč. 26, č. 6, str. 137 – 140.
- MIKAN, Jaroslav. České dívčí střední školství r. 1909. *Věstník českých profesorů*, 1910, roč. 17, č. 5, str. 161 – 165.
- Mimořádná posluchačka lékařství na univerzitě pražské. *Ženské listy*, 1878, roč. 6, č. 7, str. 107.
- Nejstarší univerzita založená ženou. *Ženské listy*, 1894, roč. 22, č. 1, str. 7.

Organisační nástin dívčí střední školy ve Valašském Meziříčí. *Věstník českých profesorů*, 1907/1908, roč. 15, č. 1 – 3, str. 130 – 144; č. 8, str. 423 – 424; č. 9 a 10, str. 441 – 464.

Privatistky na středních školách. *Věstník českých profesorů (část stavovská)*, 1916, roč. 24, č. 1, str. 35 – 36.

REMIDDI, Maria. Docteur Elena Lucrezia Cornaro. Pour la première fois, il y a 300 ans une femme accédait au doctorat. *Le Courier de l'Unesco*, juillet 1978, année 31, p. 12 – 13.

Slovo o ženském studiu. *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 4, str. 50 – 53.

ŠESTÁK, Zdeněk; KVAČKOVÁ, Radka. Jak ženy dobyly české univerzity. *Lidové noviny*, 15. 6. 2001, str. 17.

Z university pražské. *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 5, str. 66 – 70.

Z vysokých studií ženských. *Ženské listy*, 1879, roč. 7, č. 4, str. 55.

Ženské studium ve Vídni a v Budapešti. *Naše doba*, 1896, roč. 3, str. 281.

Literatura

- CIPRO, Miroslav. *Vývoj a problémy francouzské školy a pedagogiky*. Praha : Univerzita Karlova, 1985.
- ČERVENKOVÁ, Klára. Dějiny spolku „Minerva“. In: Honzáková, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930. str. 141 – 168.
- DRCHALOVÁ-LANGROVÁ, Vlasta. *Městská vyšší dívčí škola v Praze : O jejím vzniku a vývoji*. Praha : Důchody obce hlav. města Prahy, 1938
- DRTINA, František. *Dívčí školství u nás a jinde*. Praha, 1905.
- DRTINA, František; WÁGNER, Oktavián; BEZDÍČEK, Josef. *Organizační nástin a učebné osnovy Dívčího reálného gymnásia*. Brno, 1910.
- DRTINA, František. *Reforma středoškolská s českého hlediska*. Praha, 1909.
- ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha : Argo, 5. vyd., 2001. ISBN 80-7203-369-7
- FEUCHTOVÁ, Erika. Ženy. In: Donadoni, Sergio ed. *Egyptský člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2006, str. 277 – 304. ISBN 80-7021-813-4
- FORMANOVÁ, Eva. Vznik a cíle Mezinárodního sdružení akademických žen. In: *Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen (vznik a program)*. Praha, 1927. str. 10 – 13.
- GEBAUEROVÁ, Marie. K otázce existence lycejních učitelek. In: *Ženské studium na českých školách středních a vysokých*. Praha : Sdružení akademicky vzdělaných žen, 1917, str. 174 – 179.
- HARMACH, Kamil. Otázka vyššího vzdělání žen a rakouský parlament. In: *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha, 1930, str. 20 – 25.
- HAVELKOVÁ, Hana. Liberální historie ženské otázky v českých zemích. In: H. Havelková ed. *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* Praha : Divadelní ústav, 1995, str. 19 – 30.
- HOFFMANNOVÁ, Eva. *Karel Slavoj Amerling*. Brandýs nad Orlicí : Knihkupectví U Podléšky, 2. vyd., 2003. ISBN 80-902961-3-0
- HOLÁ, Milada. Vyšší dívčí škola. In: Honzáková, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou*. Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 168 – 172.
- HONZÁKOVÁ, Anna. Ze světového studia ženského. In: Honzáková, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí*

- založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou.* Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 303 – 330.
- HONZÁKOVÁ, Anna. *Dr. med. Anna Bayerová : 1853 – 1924 : První česká lékařka ve Švýcarech.* Praha, 1937.
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky.* Praha : NLN, 1999.
- HULÍK, Vojtěch. Česká politika středoškolská. In: *Česká politika, 5. díl, Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky.* Praha : Jan Laichter, 1913, str. 434 – 606.
- IGGERS, Wilma, Abeles. Introduction. In: *Women of Prague : ethnic diversity and social change from the eighteenth century to the present.* Providence; Oxford : Berghahn Books, 1995, s. 1 – 29.
- JOHANIDES, Josef. *Magdalena Dobromila Rettigová.* Rychnov na Kněžnou : Městský úřad v Rychnově nad Kněžnou ad., 1995.
- KANTOVÁ, Anna. Dívčí školy od let 60. In: *Vzdělání žen.* str. 1 – 137. (rukopis)
- KAPLANOVÁ, L.; SLAVÍKOVÁ, M. Dívčí studium na střední škole chlapecké. In: *Ženské studium na českých školách středních a vysokých.* Praha : Sdružení akademicky vzdělaných žen, 1917. str. 56 – 66.
- KLAPISCH-ZUBEROVÁ, Christiane. Žena a rodina. In: *Středověký člověk a jeho svět.* Praha : Vyšehrad, 1999, str. 241 – 262. ISBN 80-7021-274-8
- KOPIČKOVÁ, Božena. Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze. In: *Žena v dějinách Prahy.* Praha : Scriptorium, 1996, str. 57 – 65.
- KOPIČKOVÁ, Božena. Žena evropského středověku v zasetí své doby. In: Lenderová, Milena a kol. *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století.* Praha : Karolinum, 2002, str. 13 – 44. ISBN 80-246-0375-6
- KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. V paměť druhé lékařky české. In: HONZÁKOVÁ, Albína ed. *Československé studentky let 1890 – 1930 : Almanach na oslavu čtyřicátého výročí založení ženského studia Eliškou Krásnohorskou.* Praha : Ženská a národní rada a spolek Minerva, 1930, str. 45 – 50.
- KRAUS, Ivo. *Příběhy učených žen.* Praha : Prometheus, 2005. ISBN 80-7196-308-9
- KUČEROVÁ, Vlasta. *K historii ženského hnutí v Čechách : (Amerlingova éra).* Brno : Ženská revue, 1914.
- LENDEROVÁ, Milena. Dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století.* Praha : ÚČL AV ČR, 2004, str. 375 – 384. ISBN 80-85778-43-2

MALEČKOVÁ, Jitka. *Úrodná půda : žena ve službách národa*. Praha : ISV, 2002. ISBN 80-85866-95-1

MALÝ, Jaromír. *Písek kolébkou českého vyššího dívčího školství*. Písek, 1935.

NEUHÖFER, Rudolf. Středoškolské studium dívčí. In: *Deset úvah o středním školství*. Praha : Česká grafická unie, 1930, str. 31 – 83.

NEUDORFLOVÁ, Marie, L. *České ženy v 19. století*. Praha : JANUA, 1999. ISBN 902622-2-8.

OFFEN, Karen. *European Feminisms 1700 – 1950: A Political History*. Stanford : Stanford University Press, 2000.

PERNOUDOVÁ, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha : Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-544-5

SAVICKÝ, Ivan. Lidská práva – práva mužů a žen? In: H. Havelková ed. *Lidská práva, ženy a společnost*. Praha : Evropské středisko UNESCO pro výchovu k lidským právům, 1992, str. 33 – 47. ISBN 80-901221-0-8

SLAVÍKOVÁ, Marie; CÍSAŘOVÁ, Anna. Deset let Sdružení akademicky vzdělaných žen. In: *Ženské studium na českých školách středních a vysokých*. Praha : Sdružení akademicky vzdělaných žen, 1917, str. 96 – 120.

STERN, Marcella. Gabriele Possanner von Ehrenthal, die erste an der Universität Wien promovierte Frau. In: W. Heindl; M. Tichy Hg. *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück. Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. Wien : WUV-Universitätsverlag, 1990, s. 189 – 219. ISBN 3-85114-049-4

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české : obraz jejich vývoje a osudů*. Sv. 2. Praha : Matice česká, 1918.

ŠTEMBERKOVÁ, Marie. Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od roku 1901 do konce 1. světové války. In: *Documenta Pragensia XIII*. Praha : Scriptorium, 1996, str. 213 – 234.

ŠUBRT, Jiří. Sponsae Christi: Jeroným a ideál panenství. In: Jeroným. *Výbor z dopisů*. Praha : OIKOYMENH, 2006, str. 7 – 37.

VOLET-JEANNERET, Helena. *La femme bourgeoise à Prague 1860 – 1895. De la philanthropie à l'émancipation*. Genève : Editions Slatkine, 1988.

Výsledky ankety ministerstva školství a národní osvěty z roku 1919 o reformě střední školy. *Praha : Státní nakladatelství, 1922*.

WÁGNER, Oktavián. *K reformě dívčího vzdělání*. Praha, 1908.

WEATHERFORD, Doris. *American Women's History*. New York : Prentice Hall International, 1994. ISBN 0-671-85028-8

